

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ**
UNIVERSITY OF PATRAS

ΣΧΟΛΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
& ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
& ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΠΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΤΕΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑ
(ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ)

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΣΕ ΕΞΕΛΙΞΗ:
ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ ΣΤΟΝ
ΕΡΝΤΟΓΑΝ**

ΑΝΤΩΝΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΜ 13495

Εισηγητής:
Δρ. Αθανάσιος Στραβοσκούφης

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 2020

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ**
UNIVERSITY OF PATRAS

ΣΧΟΛΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
& ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
& ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΠΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΤΕΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
(ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ)

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΣΕ ΕΞΕΛΙΞΗ:
ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ ΣΤΟΝ
ΕΡΝΤΟΓΑΝ**

ΑΝΤΩΝΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΜ 13495

Εισηγητής
Δρ. Αθανάσιος Στραβοσκούφης

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 2020

Η έγκριση της παρούσας πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας της Σχολής Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης του Πανεπιστημίου Πατρών (ΠΠΣ Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων - Μεσολόγγι του ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας) δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Τμήματος.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία-μελέτη επιχειρεί να διατρέξει συνοπτικά τις εξελίξεις στην Τουρκία από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1918) έως τις μέρες μας. Ο Κεμάλ Ατατούρκ μετά την κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ανακήρυξη της Α΄ Τουρκικής Δημοκρατίας, στις 29 Οκτωβρίου 1923, επιχείρησε τον πολιτικό επαναπροσανατολισμό της τουρκικής κοινωνίας από την Ανατολή στη Δύση και συνακόλουθα της πολιτιστικής ταυτότητας του τουρκικού λαού. Η επιρροή και η λατρεία στο πρόσωπο του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ εξακολουθεί να επηρεάζει τη σύγχρονη Τουρκία. Στις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου σχεδόν όλα τα κόμματα εμφανίζονται ως συνεχιστές του έργου του Κεμάλ. Το 1946 ο πολυκομματισμός εισάγεται στην πολιτική ζωή της χώρας που σημαδεύεται από σειρά στρατιωτικών πραξικοπημάτων (1960, 1971, 1980, 2016). Το *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης*, με ιδρυτές τους Ρ. Τ. Ερντογάν και ο Αμπντουλάχ Γκιουλ κερδίζει τις πρόωρες βουλευτικές εκλογές του 2002, θέτοντας τέλος σε μια εποχή κυβερνητικής αστάθειας, αλλά, υιοθετώντας ένα ισλαμο-συντηρητικό πρόγραμμα και επικαλούμενο τη δόξα των σουλτάνων και του παρελθόντος της οθωμανικής αυτοκρατορίας, εγείρει ανησυχίες στους κύκλους που εκπροσωπούν την κοσμικότητα.

Λέξεις – κλειδιά: Πανισλαμισμός, Κεμαλισμός, Κοσμικό κράτος, Δυναμική Ιδεολογία, Εκκοσμίκευση, Κρατισμός, Εθνικισμός, Νεοοθωμανισμός, Βαθύ κράτος, Ήπιο Ισλάμ

ABSTRACT

The present work – study attempts to summarily follow the developments in the Turkey from the WWI (1918) till the present. Kemal Atatourk after the dissolution of the Ottoman Empire and the declaration of the A' Turkish Democracy on the 29th of October 1923, attempted the political re-orientation of the Turkish society from the East to the West and at the same time the cultural identity of the Turkish people. The influence and worship of Moustafa Kemal Attatourk continues to influence modern – day Turkey. In the November 3rd elections almost all the political parties appear as continuing the work of Kemal. In 1946 the multi – political party system enters the political life of the country which is marked by a series of coup d' etat (1960, 1971, 1980, 2016. The party of justice and development , with founders R.T. Erdogan and Abdoulah Gioul wins the early parliamentary elections os 2002, bringing to an end an era of governmental instability, but, adopting an Islamic – concervative program end recalling the glory of the Sultans and the past of the Ottoman Empire, wich rises worries in the circles that do not represent religion .

Key – words: Pan-islamism, Kemalism, Secular state, Dynamic ideology, Secularisation, Statism, Nationalism, Neo – Ottomanism, Deep state, Moderate Islam

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η φοίτησή μου στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων του ΤΕΙ Μεσολογγίου στάθηκε αφορμή για τη διεύρυνση των ενδιαφερόντων μου τα οποία συνδέονται όχι στεγνά με το περιεχόμενο των ακαδημαϊκών σπουδών μου, αλλά και από ευρύτερες ανησυχίες που πλουτίζουν τη σκέψη και την οπτική του νέου ανθρώπου ο οποίος πρόκειται να διεκδικήσει μια επαγγελματική θέση σε μια αγορά εργασίας εξαιρετικά απαιτητική αλλά και ανταγωνιστική.

Σημαντική στη συγκεκριμένη αναζήτηση και πορεία ενός νέου ακαδημαϊκού πολίτη είναι η παρουσία ανθρώπων οι οποίοι μπορούν να διερευνήσουν αρχικά και, στη συνέχεια, να καθοδηγήσουν και να διοχετεύσουν σε δημιουργική οδό τις ανησυχίες αυτές. Από αυτήν την πλευρά, οφείλω να ευχαριστήσω από καρδιάς το σύνολο του επιστημονικού προσωπικού του ΤΕΙ Μεσολογγίου και, εκείνων των καθηγητών που είχα τη χαρά να παρακολουθήσω τα μαθήματά τους, κατά τη διάρκεια των πανεπιστημιακών μου σπουδών. Ευχαριστίες, όμως, οφείλω, κυρίως, στον επιβλέποντα καθηγητή της συγκεκριμένης εργασίας, κύριο Αθανάσιο Στραβοσκούφη, για την ευκαιρία που μου προσέφερε να ασχοληθώ με ένα πρωτότυπο και διαφορετικό από τα συνηθισμένα για το αντικείμενο σπουδών μου θέμα, αλλά και την υπομονή, την εμπιστοσύνη και θετική στάση του απέναντι σε όλες τις προσπάθειες και τα ερωτήματά μου.

Ευχαριστώ, επίσης, από καρδιάς τους ανθρώπους της οικογένειάς μου για την υπομονή και τη στοργική τους υποστήριξη καθόλη τη διάρκεια της συγκεκριμένης προσπάθειάς μου.

Με εκτίμηση

Γεωργίου Αντωνία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι σε μία συνοπτική αναδρομή της σύντομης πορείας της Τουρκικής Δημοκρατίας να δειχθεί ότι η Τουρκία αντιμετωπίζει κοινωνικούς, πολιτειακούς, συνταγματικούς και οικονομικούς κλυδωνισμούς, οι οποίοι συνδέονται με την προσπάθεια εκσυγχρονισμού των δομών της τουρκικής κοινωνικής και κρατικής οργάνωσης, και, εξισορρόπησης της χώρας μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Όπως είναι φυσικό όλες αυτές οι αναταράξεις επηρεάζουν την καλή γειτονία με τις όμορες χώρες, όπως είναι η πατρίδα μας, αλλά και γενικότερα τις χώρες της Ν.Α Ευρώπης και Μέσης Ανατολής.

Από το 1923 έως τις μέρες μας όλες οι εσωτερικές πολιτικό-οικονομικοκοινωνικές κρίσεις της Τουρκίας, φαίνεται ότι απορρέουν από τη σύγκρουση ανάμεσα στο αυτοκρατορικό παρελθόν της και το οιονεί δημοκρατικό παρόν της, η οποία στην εποχή μας οριοθετείται από τη ρήξη μεταξύ του κυβερνώντος Ισλαμικού κόμματος και του Κεμαλικού κατεστημένου, από την έκβαση της οποίας ενδέχεται να προκύψει ένα νέο status της χώρας σε εθνικό, αλλά και παγκόσμιο επίπεδο.

Χωρίσαμε την εργασία μας σε δύο κεφάλαια. Το πρώτο με τίτλο «Η Τουρκία του Κεμάλ» επιχειρεί να καταγράψει τις αλλαγές που επιχείρησε σε κοινωνικό, πολιτικό και ευρύτερα πολιτισμικό επίπεδο ο Κεμάλ Ατατούρκ, ο εμπνευστής της σύγχρονης Τουρκίας. Το κεφάλαιο αυτό διαιρείται σε πέντε επιμέρους υποκεφάλαια. Στο πρώτο, με τίτλο «Κεμάλ, ο Δημιουργός της σύγχρονης Τουρκίας και η εποχή του» γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστεί η προσωπικότητα του ανθρώπου, που απέσπασε την Τουρκία από το αυτοκρατορικό οθωμανικό παρελθόν της και την οδήγησε κοντά στο δυτικό ευρωπαϊκό παράδειγμα, με βασικό, εκτός των άλλων, μοχλό ένα στρατοκρατικό καθεστώς, το οποίο και επιβιώνει μέχρι τις μέρες μας, σε συνάρτηση με την εποχή του και τα γεγονότα που διαμόρφωσαν την προσωπικότητα και τις επιλογές του. Στο δεύτερο, «Ο Κεμάλ και η πρώτη Τουρκική Δημοκρατία», καταγράφονται τα βασικά αξιώματα – αρχές που διατυπώθηκαν από τον εμπνευστή της πρώτης Δημοκρατίας της Τουρκίας και συνθέτουν την κεμαλική ιδεολογία πάνω στην οποία επιχειρήθηκε δόμηση της σύγχρονης Τουρκίας. Αναλύονται ο

Ρεπουμπλικανισμός, η Εκκοσμίκευση, ο Εθνικισμός, ο Λαϊκισμός, ο Κρατισμός και ο Επαναστατισμός, οι ιδεολογικοί, δηλαδή, πυλώνες οι οποίοι αποτέλεσαν τον πυρήνα και την κατευθυντήρια γραμμή της τουρκικής πολιτικής ιδεολογίας και πολιτικής έως τα τέλη του 1990 τουλάχιστον. Συνοπτικά αναφέρονται και οι πρωτοβουλίες του Μουσταφά Κεμάλ και των συνεργατών του, σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, για την υλοποίησή τους. Στο τρίτο υποκεφάλαιο με τίτλο «Κεμάλ: κοινωνική και πολιτιστική πολιτική» διερευνώνται οι επιλογές με τις οποίες ο Κεμάλ Ατατούρκ και οι συνεργάτες του ανέλαβαν το δύσκολο εγχείρημα της οικοδόμησης μιας νέας εθνικής συνείδησης και ενός νέου συστήματος αρχών και αξιών στο εσωτερικό της τουρκικής κοινωνίας που διχάζονταν ανάμεσα στο να πανηγυρίσει για την απομάκρυνση του ενδεχομένου εξαφάνισής της από τον μεταπολεμικό πολιτικό χάρτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, ή να θρηνήσει τη χαμένη αυτοκρατορική της υπόσταση. Καταγράφονται επιλογές μιας πολυεπίπεδης πολιτιστικής πολιτικής η οποία επεδίωκε τη διαμόρφωση τουρκικής κουλτούρας η οποία θα μπορούσε να ενσωματωθεί στον δυτικό κόσμο (Φεστιβάλ Χορού, Μουσική, Ιστορία, Εκπαίδευση, Γλώσσα, Δίκαιο).

Στο τέταρτο που έχει τίτλο «Ο Κεμαλικός Στρατός» εξετάζεται ο ιδιαίτερος θεσμικός ρόλος από τον οποίον απορρέει η δύναμη που ο Στρατός έχει στο εσωτερικό του τουρκικού πολιτικού οικοδομήματος. Πιο συγκεκριμένα ο Κεμάλ αναβάθμισε τον ρόλο του Στρατού, ο οποίος δεν είναι μόνο προστάτης της εθνικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας της χώρας, αλλά κυρίως αναλαμβάνει τον ρόλο του ιδεολογικού τοποτηρητή, που σημαίνει ότι αναλαμβάνει την ευθύνη όχι μόνο για τη διατήρηση αλλά και διάδοση των μεταρρυθμίσεων του Μουσταφά Κεμάλ, αναδεικνύεται με άλλα λόγια σε θεματοφύλακα της κεμαλικής αλήθειας. Και, τέλος, στο πέμπτο με τίτλο «Η Τουρκία μετά τον Κεμάλ», προσπαθούμε να δείξουμε πως ο Κεμάλ και η ιδεολογία του επηρέασαν μετά τον θάνατό του τις εξελίξεις στην Τουρκία έως το 2002, οπότε αναδείχθηκε στην εξουσία ο Ερντογάν με το *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης*. Εξετάζεται η διαχείριση και διεύρυνση της κληρονομιάς του Κεμάλ από τον στενό συνεργάτη και πολιτικό του κληρονόμο, Ισμέτ Ινονού, η ένταξη της χώρας στο NATO, η εμφάνιση και άλλων κομμάτων στο πολιτικό σκηνικό, η ήττα του *Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος* στις εκλογές του 1950, η διακυβέρνηση του Μεντερές και το πρώτο πραξικόπημα του Στρατού το 1960. Οι παρεμβάσεις του Στρατού όπως καταγράφονται στη συνέχεια βεβαιώνουν τον ρόλο του στρατού ως

θεματοφύλακα της κεμαλικής παράδοσης, αλλά και τη νομιμοποίησή του στη συνείδηση του τουρκικού λαού. Αναφερόμαστε στην κυβερνητική αστάθεια και την εναλλαγή Ντεμιρέλ και Ετσεβίτ στην εξουσία, στην προσπάθεια ανάπτυξης του βιομηχανικού κεφαλαίου και ισχυροποίησης μιας διαμορφούμενης αστικής τάξης αφοσιωμένης στο κράτος, κατά το πρότυπο του Κεμάλ, η ίδρυση το 1971 του Συνδέσμου Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών.

Το δεύτερο κεφάλαιο ονομάζεται «Η Τουρκία του Ερντογάν». Ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν είναι ο πρώτος μετά τον Κεμάλ Ατατούρκ, ο οποίος φαίνεται να επιθυμεί και, κατ' επέκταση, να επιχειρεί να οδηγήσει την τουρκική κοινωνία στη «δεύτερη τουρκική επανάσταση», έχοντας με το μέρος του σοβαρή πλειοψηφία του τουρκικού λαού, και ένα όραμα διαφορετικό από εκείνο του προκατόχου του, εφόσον επιδιώκει, όπως τουλάχιστον φαίνεται, να επιβάλει ένα νεο-οθωμανικό, ισλαμιστικό αυταρχικό καθεστώς.

Το πρώτο υποκεφάλαιο με τίτλο «Το AKP και η άνοδος του Ερντογάν» αναφέρεται στους λόγους που βοήθησαν το *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης* και, κατά συνέπεια τον αρχηγό του Ερντογάν να ανέβει στην εξουσία. Στη συνέχεια, στο «Τουρκικός εκσυγχρονισμός και Ισλάμ», διερευνώνται η ανατροπή της κληρονομιάς του Κεμάλ, η φιλοσοφική και θεωρητική βάση του Νεοοθωμανισμού και η έννοια του Στρατηγικού Βάθους. Επισημαίνεται ότι η άνοδος στην εξουσία του κόμματος του Ερντογάν επανέφερε τη δυναμική ισλαμικών πληθυσμιακών ομάδων της περιφέρειας στο προσκήνιο, εστιάζοντας, εκτός των άλλων στην εκπαίδευση μιας νέας γενιάς δραστήριων πιστών με πολλούς τρόπους, μεταξύ των οποίων και, μέσω της αύξησης των ιερατικών σχολείων. Εξετάζουμε τη νέα κοσμοαντίληψη, η οποία προβάλλεται από τον Ερντογάν και τον στενό συνεργάτη του και Υπουργό Εξωτερικών Νταβούτογλου, τον Νεοοθωμανισμό. Αυτή η αντίληψη αναμφισβήτητα αντλεί στοιχεία από την αυτοκρατορική οθωμανική παράδοση και αντιλαμβάνεται και προβάλλει την Τουρκία ως ανερχόμενη δύναμη με αξιώσεις περιφερειακής ηγεμονίας και πολιτιστικής αυτοτέλειας. Ο Νεο-οθωμανισμός βασίζεται στην έννοια του «στρατηγικού βάθους», κατά το οποίο η Τουρκία και η Ευρασία κατέχουν κεντρική θέση στην παγκόσμια ασφάλεια, γεγονός που την καθιστά δυνητικά κυρίαρχη. Στην παραπάνω λογική υποστηρίζεται ότι η Τουρκία μπορεί να συνδυάσει την ισλαμική της ταυτότητα με τον ευρωατλαντισμό.

Στο κομμάτι με τίτλο «Η κοινότητα Γκιουλέν» παρουσιάζεται η λειτουργία των ιερατικών σχολείων στην Τουρκία και η εξέλιξή τους σε σχολεία που προσφέρουν εναλλακτική μορφή παιδείας σε κατώτερες αρχικά κοινωνικές τάξεις. Τα σχολεία Γκιουλέν εξελίχθηκαν σε ένα πλατύ δίκτυο ιδιωτικής εκπαίδευσης, που καλύπτει όλο το εύρος των εκπαιδευτικών αναγκών, όχι μόνο στην Τουρκία, αλλά και σε όλον τον κόσμο, χαίρουν ιδιαίτερης αποδοχής και, σε ορισμένες περιοχές, ενδεχομένως, μονοπωλούν την παροχή υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης. Η αναφορά στην ευρύτερη κοινότητα Γκιουλέν η οποία αναπτύσσει εκτός από εκπαιδευτικές και οικονομικές δραστηριότητες φωτίζει μια άλλη πτυχή της τουρκικής κοινωνίας, η οποία εκτός του γενικότερου ενδιαφέροντος, αφορά τον ηγέτη του ιμάμη Φετχουλλάχ Γκιουλέν, τον οποίον ο Ερντογάν θεωρεί τον κυριότερο αντίπαλό του και κατηγορεί, ευθέως, για το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου του 2016.

Γίνεται αντιληπτό ότι στην Τουρκία δύο κόσμοι οι οποίοι δεν κατάφεραν ποτέ σε όλη τη διάρκεια της σύγχρονης ιστορίας της να συνυπάρξουν ειρηνικά, εξακολουθούν να βρίσκονται σε αντιπαράθεση και ανταγωνίζονται για να κατοχυρώσουν μια προνομιακή θέση στη νέα εποχή που ανοίγεται για τη χώρα : από τη μια μεριά βρίσκεται το φιλοευρωπαϊκό κοσμικό σύστημα που εκφράζει η κεμαλική παράδοση και κληρονομιά και από την άλλη πλευρά μία σύνθεση πολιτικοθρησκευτικού συγκερασμού, που εκπροσωπείται από το κόμμα των ήπιων βαθιά θρησκευόμενων Ισλαμιστών του Ρ.Τ. Ερντογάν.

Η Τουρκία παραμένει μουσουλμανική χώρα με έντονα θρησκευτικά ρεύματα, και, παρά τον διαχωρισμό της θρησκείας από το κράτος, οι ισλαμιστές έχουν δύναμη στον κρατικό και διοικητικό μηχανισμό. Η άνοδος στην εξουσία του κόμματος του Ερντογάν επανέφερε τη δυναμική των πληθυσμιακών αυτών ομάδων στο προσκήνιο, εστιάζοντας, εκτός των άλλων στην εκπαίδευση μιας νέας γενιάς δραστήριων πιστών με πολλούς τρόπους, μεταξύ των οποίων και, μέσω της αύξησης των ιερατικών σχολείων.

Στις μέρες μας η Τουρκία βρίσκεται σε εσωτερική κρίση σε εποχή που η γειτονία της είναι βυθισμένη σε πολεμική αναταραχή, ενώ το μέγεθος και η γεωγραφική της θέση μπορούν να λειτουργούν ως πολλαπλασιαστής των πολιτικών προβλημάτων της χώρας με επιπτώσεις στον άμεσο περίγυρο της, κυρίως.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	04
ABSTRACT.....	06
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	08
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ

1.1. : Κεμάλ: Ο δημιουργός της σύγχρονης Τουρκίας και η εποχή του.....	18
1.2. : Ο Κεμάλ και η πρώτη τουρκική δημοκρατία.....	23
1.3. : Κεμάλ: Κοινωνική και πολιτιστική πολιτική.....	28
1.4. : Ο Κεμαλικός στρατός.....	33
1.5. : Η Τουρκία μετά τον Κεμάλ.....	36
1.5.1. Η κεμαλική κληρονομιά – Ο Ινονού.....	36
1.5.2. Η δεύτερη τουρκική δημοκρατία- Στρατιωτικές επεμβάσεις.....	40

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΤΟΥ ΕΡΝΤΟΓΑΝ

2.1 : Το AKP και η άνοδος του Ερντογάν.....	49
2.2. : Τουρκικός εκσυγχρονισμός και Ισλάμ.....	54
2.2.1. Προς την ανατροπή της κληρονομιάς του Κεμάλ – νέο οθωμανική στροφή.....	54
2.2.2. Νέο οθωμανισμός: φιλοσοφική και θεωρητική βάση.....	56
2.2.3. Γεωπολιτική του Νεοοθωμανισμού-Η έννοια του Στρατηγικού Βάθους.....	58
2.2.4. Η κοινότητα Γκιουλέν	61

Συμπεράσματα	64
Βιβλιογραφία.....	68
Χρονολόγιο	72

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ

1.1. Κεμάλ: Ο δημιουργός της σύγχρονης Τουρκίας και η εποχή του

Ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ γεννήθηκε μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο το 1881-λίγα χρόνια μετά την ενθρόνιση του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ και τις ταπεινωτικές για την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνθήκες του Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου - σε μία από τις σημαντικότερες πόλεις της τότε οθωμανικής αυτοκρατορίας, μία πόλη μικρογραφία του οθωμανικού κόσμου, τη Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη την εποχή εκείνη υπήρξε μια πόλη πολυπολιτισμική, στην οποία ζούσαν Έλληνες, Εβραίοι, Βούλγαροι, Τσιγγάνοι, Σέρβοι, Βλάχοι, Αρμένιοι και Αλβανοί και όπου η τουρκική κοινότητα αποτελούσε μειονότητα.

Ο Μουσταφά Κεμάλ σε ηλικία δώδεκα ετών, ύστερα από δική του αίτηση και πρωτοβουλία, έγινε δεκτός στη Δευτεροβάθμια Στρατιωτική Σχολή της Θεσσαλονίκης. Εκεί ένας καθηγητής μαθηματικών, διακρίνοντας τις ικανότητές του, τον προέτρεψε να αποκτήσει το επώνυμο Κεμάλ («τελειότητα» σημαίνει στην τουρκική γλώσσα και, κατ' επέκταση, «ο τέλειος»), όνομα με το οποίο έγινε στο εξής γνωστός (Βαμίκ Ντ. Βολκάν, 2005, σ. 86). Συνέχισε τις στρατιωτικές του σπουδές στο Μοναστήρι (1896-1899) και στην Κωνσταντινούπολη, και αποφοίτησε από την Ανώτατη Στρατιωτική Ακαδημία της Πόλης, το 1905, στην πέμπτη σειρά από τους τριάντα οκτώ συμφοιτητές του. Υπηρέτησε ως λοχαγός στο Σύνταγμα Ιππικού της Δαμασκού και στην 3^η Στρατιά που είχε ως έδρα το Μοναστήρι, όπου ίδρυσε μυστική οργάνωση που στρέφονταν ενάντια στον δεσποτισμό του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, την «Πατρίδα και Ελευθερία». Υπήρξε κορυφαίο στέλεχος του κινήματος των Νεοτούρκων του 1908, που εμπνέονταν από τον ευρωπαϊκό θετικισμό και τις αξίες που προωθούσε ο καπιταλισμός στη Δύση και, μάλιστα, της *Επιτροπής Ένωσης και Προόδου*, ιδεολογικής τάσης στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κινήματος που έφερε έντονο το ιδεολογικό στίγμα του θετικισμού. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε, για την ανάγκη σύνδεσης με εκείνα που ακολουθούν στο επόμενο κεφάλαιο, ότι η ιδεολογική βάση την οποία συγκέντρωνε η *Επιτροπή Ένωσης και Προόδου* ήταν κατεξοχήν η μουσουλμανική τουρκική μικροαστική τάξη, οι νεαροί αξιωματικοί του οθωμανικού στρατού, οι μικροέμποροι της υπαίθρου και μερικοί

μουσουλμάνοι Τούρκοι διανοούμενοι (Μούδουρος, 2017, σ. 54-55). Όλοι αυτοί εξεγέρθηκαν τον Ιούλιο του 1908 εναντίον του Σουλτάνου απαιτώντας την επαναφορά του Συντάγματος που είχε αναιρεθεί με Σουλτανικό φερμάνι το 1870. Οι αξιωματικοί απείλησαν ότι θα κινηθούν εναντίον του ίδιου του Σουλτάνου με αποτέλεσμα την επαναφορά σε ισχύ του Συντάγματος στις 23 Ιουλίου του ίδιου έτους, για την επαναφορά του Συντάγματος ήταν απλώς η αφορμή. Ο πραγματικός λόγος της επέμβασης του Στρατού ήταν η προστασία των ευρωπαϊκών κτήσεων της Αυτοκρατορίας, αφού ισχυρές φήμες μετά τη συνάντηση του Τσάρου και του βρετανού βασιλιά στο Ρεβάλ της Βαλτικής τον Ιούνιο του 1908 μιλούσαν για την επίτευξη συμφωνίας μεταξύ των δύο Μεγάλων Δυνάμεων με σκοπό τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την επιβολή καθεστώτος διεθνούς ελέγχου στη Μακεδονία. Οι ηγέτες του κινήματος θεωρούσαν το Σουλτάνο και το αυτοκρατορικό σύστημα ανίκανο να προστατεύσει τα Οθωμανικά συμφέροντα και για τον λόγο αυτό επέτυχαν τη συμμετοχή τους στη διοίκηση της Αυτοκρατορίας, μέσω του αιτήματος της φιλελευθεροποίησης του πολιτικού συστήματος της (Zurcher, 2004, σ.149). Με το κίνημα των Νεοτούρκων ο σπόρος του εθνικού αυτοπροσδιορισμού ρίζωσε στην ψυχή μεγάλης μερίδας των μουσουλμάνων πολιτών, με αποτέλεσμα, στο εξής, ο διαχωρισμός σε συνειδησιακό επίπεδο, στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να μη γίνεται με βάση το θρήσκευμα, αλλά με βάση την υιοθέτηση της τουρκικής εθνικής ταυτότητας που στηρίζεται στο ιδεολόγημα της εθνολογικής ομογενοποίησης, κωδικοποιημένης στη βάση του δόγματος «Ένα Κράτος – Ένα Έθνος». Σημειώνουμε ότι, παρά τις διαφωνίες που ο ίδιος ο Κεμάλ είχε με σημαντικά στελέχη του κινήματος, μεταξύ των οποίων και τον Ενβέρ Πασά, συμμετείχε τον Απρίλιο του 1909 ως επιτελάρχης στον στρατό που κατέπνιξε το αντικίνημα του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β΄.

Στο σημείο αυτό αξίζει να θυμηθούμε ότι ο Αμπντούλ Χαμίτ ο Β΄, ο οποίος ενθρονίστηκε το 1876, σε συνθήκες εσωτερικής και εξωτερικής κρίσης που καθιστούσαν καταφανή την αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είναι ένα αμφιλεγόμενο πρόσωπο της τουρκικής ιστορίας. Αποτιμάται είτε ως αντιδραστικός σκοταδιστής από τους κεμαλικούς, συνήθως, είτε ως πιστός πατριώτης που αντιστάθηκε στον δυτικό ιμπεριαλισμό από τους ισλαμιστές. Αναμφισβήτητα υπήρξε δραστήριος και φιλόπνοος σουλτάνος, ο οποίος συνέχισε

τον τεχνικό και διοικητικό εκσυγχρονισμό της αυτοκρατορίας, επεξέτεινε το σιδηροδρομικό δίκτυο, άνοιξε σχολεία και ανέκοψε την πορεία προς τη φιλελευθεροποίηση του κράτους με την αυταρχική βασιλεία του και την ισλαμοποίηση του καθεστώτος. Προσπαθώντας να καλλιεργήσει την ενότητα των μουσουλμάνων ως αναχώματος στη δυτική επιρροή προέκρινε τον Πανισλαμισμό, την έμφαση, δηλαδή, στη μουσουλμανική πίστη και παράδοση της οθωμανικής κοινωνίας. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο αναδείχθηκε ο θεσμός του Χαλιφάτου και η ιδιότητα του σουλτάνου ως Χαλίφη, ανώτατου ηγέτη των πιστών. Αυτή η ένωση της ανώτατης πνευματικής και πολιτικοστρατιωτικής εξουσίας αποτελούσε οδηγό της ισλαμικής σκέψης και πρακτικής ήδη τρεις αιώνες νωρίτερα από την εμφάνιση του προφήτη Μωάμεθ, του οποίου οι διάδοχοι, οι Χαλίφηδες, διατήρησαν αυτή τη διττή ιδιότητα ιδρύοντας μια αυτοκρατορία βασισμένη στις επιταγές της ισλαμικής θεοκρατίας, όπου η εξουσία γίνεται αντιληπτή όχι ως κοινωνική σύμβαση, αλλά και, πρωτίστως, ως ιερατικό λειτούργημα.

Καθώς ο Κεμάλ ανδρώνονταν στις δεδομένες ιστορικές συνθήκες, στις οποίες η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχανε όλο και περισσότερο τη στρατιωτική της υπεροχή έναντι των ευρωπαϊκών δυνάμεων, είχε αδύναμη οικονομία και απαρχαιωμένους θεσμούς, και χαρακτηριζόταν ως ο «Μεγάλος Ασθενής», του οποίου ο κατακερματισμός και διανομή των εδαφών αποτελούσε κορυφαίο ζήτημα της διεθνούς πολιτικής σκηνής. Ο Κεμάλ έζησε την απώλεια μεγάλου μέρους των βαλκανικών εδαφών της πατρίδας του, κατά τη διάρκεια των δύο Βαλκανικών Πολέμων (1912-13). Στη συνέχεια η εμπλοκή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε σε εκ νέου ήττα και διαμελισμό της. Ο ίδιος ο Κεμάλ είχε διακριθεί στη μάχη της Καλλίπολης το 1915 εναντίον των Άγγλων και των Γάλλων με αποτέλεσμα να προαχθεί στον βαθμό του συνταγματάρχη. Η ανακωχή του Μούδρου, τον Οκτώβριο του 1918, υπήρξε επίσης ταπεινωτική για την Τουρκία, ενώ η Συνθήκη Ειρήνης που ακολούθησε επέβαλε την άμεση αποστράτευση του τουρκικού στρατού, την παράδοση όλων των τουρκικών φρουριών στη Μεσοποταμία, την εκκένωση της Υπερκαυκασίας, την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στα Δαρδανέλλια, τη διατήρηση στρατευμάτων της Αντάντ στη ζώνη των Στενών. Η συνθήκη των Σεβρών απαιτούσε σαφώς τη διάλυση και τμηματοποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δημιουργούσε ζώνες αρμενικής και κουρδικής αυτονομίας, και

το χειρότερο ήταν ότι οι ευρωπαϊκές δυνάμεις της Αντάντ αποκτούσαν το δικαίωμα κατοχής στρατηγικών σημείων σε όλη την οθωμανική επικράτεια.

Η προτεινόμενη μείωση της οθωμανικής εδαφικής ακεραιότητας συνέβαλε στη διαμόρφωση κύματος τουρκικού εθνικιστικού αισθήματος και διαμόρφωσε τη λαϊκή πεποίθηση ότι εξωτερικές δυνάμεις, δυτικές κυρίως, συνομοτούσαν κατά της Τουρκίας με σκοπό να την αποδυναμώσουν και να τη διαλύσουν και προέβλεπαν την ανάγκη να υπερασπιστούν το κράτος απέναντι σε αυτόν τον κίνδυνο. Την αντίσταση των Τούρκων εθνικιστών ανέλαβε ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας διεξήγαγε τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας, έχοντας αποφασίσει, προτάσσοντας το σύνθημα «Η Τουρκία στους Τούρκους», να δημιουργήσει ένα ανεξάρτητο τουρκικό κράτος χωρίς μειονότητες (Βαρβούνης Μ. , 2008, σ. 27) Αφού έδωσε προτεραιότητα στη στρατιωτική αντίσταση, στράφηκε στη συνέχεια και στο πολιτικό πεδίο, όπου μετά από δύο συνέδρια -στο Ερζερούμ, στις 23 Ιουλίου του 1919 και στη Σεβάστεια στις 4 Σεπτεμβρίου, επέλεξε ως εκλεγμένος βουλευτής του κεμαλικού κόμματος τον Δεκέμβριο του 2019 να μη μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη, αλλά να εγκατασταθεί σε μία ασήμαντη τότε κωμόπολη του εσωτερικού της Μ. Ασίας την οποία έκανε και έδρα του κινήματός του, την Άγκυρα, στις 27 Δεκεμβρίου του 1919 (Βαρβούνης Μ., ό.π, σ. 30-35). Από εκεί κήρυξε αγώνα κατά των ξένων εισβολέων, υποστηρίζοντας πως η κυβέρνηση του Σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη δεν είχε καμία ευθύνη για τα τεκταινόμενα στην Τουρκία, δεδομένου ότι ήταν αιχμάλωτη των Συμμάχων.

Σε πολιτικό – διπλωματικό επίπεδο εξασφάλισε σταδιακά σύμφωνα φιλίας με τους Σοβιετικούς τον Ιούνιο 1921 και τους Γάλλους, το σύμφωνο Franklin Bouillon, τον Ιούλιο 1921, και, αφού νίκησε τις ξένες δυνάμεις και τους εσωτερικούς οπαδούς του σουλτανάτου, προχώρησε στην αντεπίθεση εναντίον του ελληνικού στρατού, την ανακατάληψη της Σμύρνης και την αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων από την Τουρκία με την ανακωχή των Μουδανιών (Οκτώβριος 1922).

Στη συνέχεια ο Μουσταφά Κεμάλ θα επιδίωκε να αντικαταστήσει το παλιό οθωμανικό κράτος με ένα σύγχρονο κράτος με τη συνακόλουθη ιδεολογία της αστικής θρησκείας. Ένας λόγος που εκφώνησε σε τζαμί στο Μπαλισεκίρ, βόρεια

της Σμύρνης, κατά τη διάρκεια του γαμήλιου ταξιδιού του μέλιτος στο εσωτερικό της Ασίας, ήταν αποκαλυπτικός για τα σχέδιά του να διαχωρίσει τη θρησκεία από τις κρατικές υποθέσεις και να δώσει νέο νόημα στην ισλαμική θρησκεία στρέφοντάς την μακριά από τους παραδοσιακούς τρόπους άσκησης και κατανόησής της στην Τουρκία. Παραθέτουμε χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον λόγο:

« Ο Μεγάλος Προφήτης είχε στην κατοχή του δύο κατοικίες, δύο οίκους για τους αγώνες του. Ο ένας ήταν το σπίτι του, ο άλλος ήταν ο οίκος του Θεού» (Βαμίκ Ντ. Βολκάν, 2005, σ. 359). Συνέχιζε περιγράφοντας τον διαχωρισμό από τον Προφήτη Μωάμεθ της διαχείρισης των κρατικών υποθέσεων στον οίκο του Θεού από τις δραστηριότητες στο σπίτι του, προφανώς ταυτιζόμενος και, παράλληλα, φιλοδοξώντας να έχει την ίδια με τον Μωάμεθ ικανότητα να διαχωρίζει τις διάφορες περιοχές ευθύνης του.

1.2.Ο Μουσταφά Κεμάλ και η πρώτη τουρκική δημοκρατία

Το 1923 η Συνθήκη των Σεβρών αντικαταστάθηκε από τη Συνθήκη της Λωζάνης η οποία αναγνώρισε το σύγχρονο τουρκικό κράτος. Στις 13 Οκτωβρίου του 1923 η Άγκυρα έγινε η επίσημη πρωτεύουσα της νέας Τουρκίας. Η αυτοκρατορική Κωνσταντινούπολη ανήκε πια στο παρελθόν. Η μεταφορά της πρωτεύουσας από τον Κεμάλ, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στους πολιτικούς θεσμούς σηματοδοτούσαν το τέλος του Πανισλαμισμού και τη στροφή στις αρχές του δυτικού πολιτισμού. Η οριστική κατάρρευση της προσπάθειας δημιουργίας ενός οθωμανικού έθνους, δηλαδή ο Οθωμανισμός, έδινε τη θέση του και αναδείκνυε την *«τουρκοποίηση της κοινωνίας, της οικονομίας και του εδαφικού χώρου...ως μονοδρομική επιλογή για τη «σωτηρία του κράτους»* (Μούδουρος, Ν., 2017, σ. 61).

Ο Μουσταφά Κεμάλ που είχε επί μία δεκαετία αποδείξει πως ήταν εξαιρετικός στρατιωτικός καλούνταν να αποδείξει και την ικανότητά του στον πολιτικό τομέα και να συμβάλει στη δόμηση της σύγχρονης Τουρκίας πάνω στα ερείπια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ιδεολογία και η κληρονομιά του είναι γνωστά ως κεμαλισμός. Τα βασικά αξιώματα της πρώτης Δημοκρατίας της Τουρκίας, όπως διατυπώθηκαν και θεμελιώθηκαν από τον εμπνευστή της ήταν τα κάτωθι: ο Ρεπουμπλικανισμός, η Εκκοσμίκευση, ο Εθνικισμός, ο Λαϊκισμός, ο Κρατισμός και ο Επαναστατισμός, στοιχεία τα οποία αποτέλεσαν τον πυρήνα και την κατευθυντήρια γραμμή της τουρκικής πολιτικής ιδεολογίας και πολιτικής έως τα τέλη του 1990 τουλάχιστον. Οι νέοι ιδεολογικοί πυλώνες του τουρκικού κράτους παρουσιάστηκαν, τον Οκτώβριο του 1927, από τον ίδιο τον Ατατούρκ ενώπιον των μελών του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (το πλήρες κείμενο του λόγου του Κεμάλ βρίσκεται αναρτημένο στο: <http://www.netkitap.com/nutuk/Ataturk>).

Ο **Ρεπουμπλικανισμός** αναφέρεται στην κατάργηση του θεσμού του Σουλτάνου και την αντικατάστασή του από ένα δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης. Προς την κατεύθυνση αυτή, στις 29 Οκτωβρίου 1923, η

τουρκική Εθνοσυνέλευση είχε, σε συνεδρίασή της, αποφασίσει την εγκαθίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας και την κατάργηση του Σουλτανάτου. Ακολούθησε η κατάργηση του Χαλιφάτου από την Εθνοσυνέλευση, στις 3 Μαρτίου 1924, και η κήρυξη του χαλίφη Αμπντούλ Μεζζίντ Β΄ ως έκπτωτου, αναγκάζοντας έτσι τον χαλίφη όλων των μουσουλμάνων σε παραίτηση την επόμενη ημέρα και θέτοντας με τον τρόπο αυτό οριστικά τέλος στην οθωμανική δυναστεία (Βαμίκ Ντ. Βολκάν, 2005, σ. 373).

Πρώτος Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας εξελέγη ο Μουσταφά Κεμάλ και πρώτος πρωθυπουργός της ο Ισμέτ Ινονού. Στο εξής δημοκρατικά εκλεγμένοι πολιτικοί αντικαθιστούν την οθωμανική ελίτ. Από τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας ο Κεμάλ, στο χρονικό διάστημα 1923 έως 1938, ξεκίνησε ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις και θεσμικές αλλαγές που μεταμόρφωσαν τη χώρα του σε μοντέρνο κράτος και επαναπροσδιόρισαν τη διεθνή της θέση. Στις 24 Νοεμβρίου 1934, με ειδικό νόμο, που ψηφίστηκε μάλιστα από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση ο Μουσταφά Κεμάλ τιμήθηκε με το όνομα Ατατούρκ που σημαίνει πατέρας των Τούρκων (Βαρβούνης, ό.π. σ. 72).

Ο **Εθνικισμός** αποτέλεσε σημαντικό συστατικό στοιχείο του κεμαλικού καθεστώτος και αφορά την εφαρμογή της έννοιας του τουρκικού έθνους – κράτους, με κοινή γλώσσα και πολιτισμό. Όποιος μεγάλωσε στην Τουρκία, μιλάει την τουρκική γλώσσα και ασπάζεται το τουρκικό ιδεώδες, ανεξαρτήτως καταγωγής, θρησκείας και φυλής, είναι Τούρκος. Ο Κεμάλ δεν επεδίωξε να δυτικοποιήσει απλώς τους Τούρκους μουσουλμάνους, αλλά επεδίωξε να εκτουρκίσει και τους μη Τούρκους, τους Άραβες, τους Τούρκους, Πομάκους, Λαζούς, Κούρδους και Τσερκέζους. Με τον τρόπο αυτό επεδίωξε να εμψυχήσει σε όλους τους Τούρκους πολίτες την ιδέα ότι ανήκαν σε ένα μεγάλο έθνος. Η παιδεία, οι συγγραφείς, ο στρατός, τα ΜΜΕ επιστρατεύτηκαν σε αυτόν τον σκοπό, τάχθηκαν στο να εξυμνήσουν τα επιτεύγματα του τουρκικού λαού και να αποδείξουν στους Ευρωπαίους που θεωρούσαν τους Τούρκους λαό βάρβαρο και απολίτιστο, ακριβώς το αντίθετο.

Η **Εκκοσμίκευση**, ο περιορισμός δηλαδή της επιρροής της θρησκείας στο κράτος και την κοινωνία και ο εκσυγχρονισμός του Ισλάμ διαποτισμένος από τα δημοκρατικά ιδεώδη, αποτέλεσε την επόμενη προτεραιότητα της κυβέρνησης της

Άγκυρας. Στο πλαίσιο της δημιουργίας ενός Ισλάμ προσαρμοσμένου στις ανάγκες του κεμαλισμού δημιουργήθηκε μια πανεπιστημιακή Σχολή Θεολογίας στην Κωνσταντινούπολη. Νέα βιβλία και εγχειρίδια θρησκευτικής πίστης και προσευχής αντικατέστησαν τα παλιά, ενώ τα κηρύγματα γίνονταν πλέον στην τουρκική και όχι την αραβική γλώσσα. Απαγορεύτηκε η θρησκεία στον δημόσιο βίο, καταργήθηκαν τα θρησκευτικά σύμβολα (ισλαμική μαντίλα) και τα θρησκευτικά σχολεία. Δεδομένου ότι η Εθνοσυνέλευση είχε θεσπίσει αυστηρά μέτρα για όσους αντιτίθεντο στις αλλαγές αυτές οι περισσότεροι Τούρκοι τις υιοθέτησαν.

Πρωταρχικό μέλημα του Κεμάλ αποτέλεσε η οικονομική ανασυγκρότηση του κράτους. Ο **Κρατισμός – «εθνικός προστατευτισμός»**, αφορά την επιβολή και νομιμοποίηση της παρέμβασης του κράτους σε κάθε πτυχή της οικονομίας και την ενίσχυση, παράλληλα, της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Η αρχή του κρατισμού, η οποία αναδεικνύει το κράτος σε κινητήριο μοχλό της οικονομίας, της ανάπτυξης και της προόδου ενσωματώθηκε στις 5 Φεβρουαρίου 1937 στο τουρκικό Σύνταγμα (Λίβας, 2017, σ, 37). Ο κρατικός παρεμβατισμός ήταν αναγκαίος στις οικονομικές συνθήκες της εποχής προκειμένου να αναδειχθεί μία ισχυρή και πολιτικά ώριμη εθνική αστική τάξη, η οποία ήταν ανύπαρκτη, αλλά ιστορικά αναγκαία, στις οικονομικές συνθήκες εκείνης της εποχής. Ο Κεμάλ, λοιπόν, «*μπήκε στη διαδικασία εφαρμογής μιας ολοκληρωμένης και πολύπλευρης οικονομικής πολιτικής, η οποία είχε στο επίκεντρό της την ομαλότερη πορεία καπιταλιστικής ανάπτυξης και την ενδυνάμωση της τάξης των Τούρκων εμπόρων και επιχειρηματιών, δηλαδή των φορέων των ιδεολογικών προσανατολισμών του νεαρού κράτους*» (Μούδουρος, Ν., 2017, σ. 31). Το Οικονομικό Συνέδριο της Σμύρνης (17 Φεβρουαρίου 1923-4 Μαρτίου 1923) σηματοδότησε αυτήν την ενεργό συμμετοχή του κεμαλικού κοσμικού κράτους στη διαδικασία καπιταλιστικής ανάπτυξης της Τουρκίας και την ενίσχυση της εθνικής αστικής τάξης, μιας τάξης αφοσιωμένης στο κράτος. Ένα από τα πρώτα βήματα που έκανε η κεμαλική πολιτική ηγεσία ήταν η δημιουργία ενός συστήματος σχέσεων εξάρτησης με τις τότε ισχυρές οικονομικές δυνάμεις. Το 1922 είχε ήδη ιδρυθεί προς την κατεύθυνση αυτή η Εθνική Τουρκική Ένωση Εμπορίου που στόχο είχε την «*εξουδετέρωση των μη μουσουλμάνων εμπόρων και τη συμπλήρωση του κενού αυτού από Τούρκους εμπόρους*» (Μούδουρος, Ν., 2017, σ. 73). Το κράτος

ανέλαβε τη δημιουργία της Τράπεζας Εργασίας με βασικό σκοπό τη συμβολή στην εκβιομηχάνιση της χώρας. Η Τράπεζα Εργασίας αποτέλεσε, κατά τον Μούδουρο, «παράδειγμα της επιλογής των χαρακτηριστικών που, κατά το κεμαλικό κράτος, θα έπρεπε να φέρει η «δική» του αστική τάξη» (Μούδουρος, ό.π., σ. 78) . Στο πλαίσιο αυτού του ίδιου σκεπτικού το κεμαλικό καθεστώς «δημιούργησε εταιρείες, η δομή των οποίων υπηρετούσε τον στόχο της δημιουργίας μιας «έμπιστης» αστικής τάξης» (Μούδουρος, ό.π.). Αναφέρουμε ενδεικτικά την Εθνική Ανώνυμη Εταιρεία Εισαγωγών και Εξαγωγών Τουρκίας, μεταξύ των ιδρυτικών στελεχών της οποίας, οι 54 ήταν βουλευτές και οι 37 έμποροι.

Η υποστήριξη της κεμαλικής ηγεσίας στην εκβιομηχάνιση της χώρας και την ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας εκφράζεται με την ψήφιση το 1927 του νόμου περί της «Ενθάρρυνσης της Βιομηχανίας» και του νόμου περί «Εξωτερικού Εμπορίου» το 1929, με τους οποίους διαμορφώνεται ένα κοσμικό θεσμικό πλαίσιο νομιμοποίησης του κεμαλικού κρατισμού και κατοχυρώνονται θεσμικά όλες εκείνες οι διευκολύνσεις και τα προνόμια του κράτους προς τη συγκεκριμένη ομάδα των Τούρκων αστών, τους οποίους προσπαθούσε να διαμορφώσει σε μία «εθνική αστική τάξη» με σχέσεις εξάρτησης από το κεμαλικό – κοσμικό κράτος. Η οικονομική κρίση του 1929 που εκδηλώθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο και επηρέασε, κατά συνέπεια και την τουρκική οικονομία σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Ρωσία παρέμενε, στα βόρεια της Τουρκίας, όπως τουλάχιστον φαίνονταν, ανεπηρέαστη από την κρίση και το ότι η παρουσία μιας τουρκικής βιομηχανικής αστικής τάξης φαινόταν αδύνατη ακόμα, συνέβαλαν στην υιοθέτηση ενός περισσότερο ενισχυμένου κρατισμού, ο οποίος ευνοήθηκε περαιτέρω μελλοντικά σε συνθήκες πολέμου και νομιμοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 1940, με τον *Νόμο Εθνικής Προστασίας*, ο οποίος έδινε το δικαίωμα στην κυβέρνηση να ρυθμίσει τις τιμές, να επιτάξει υλικά και να επιβάλλει ακόμα και αναγκαστική εργασία (Μούδουρος, ό.π., σ84).

Το κράτος ανέλαβε, λοιπόν, την πρωτοβουλία σχεδιασμού και εφαρμογής οικονομικών προγραμμάτων. (Μούδουρος, ό.π., σ. 81). Στο πλαίσιο αυτό σχεδιάστηκαν δύο πενταετή πλάνα βιομηχανικής ανάπτυξης που κάλυψαν ολόκληρη τη δεκαετία του 1930, εθνικοποιήθηκαν ξένες εταιρείες, κυρίως στον τομέα των συγκοινωνιών, δημιουργήθηκαν νέες κρατικές επιχειρήσεις, ιδρύθηκαν

τράπεζες για τη χρηματοδότηση έργων ανάπτυξης, ιδρύθηκε το Γραφείο Κρατικής Βιομηχανίας και η Πιστωτική Βιομηχανική Τράπεζα, και αναζητήθηκε ακόμη και εξωτερική οικονομική βοήθεια (Μούδουρος, ό.π., σ.81-83).

Καταγράφουμε ενδεικτικά οικονομικά επιτεύγματα του κεμαλικού καθεστώτος: ανάπτυξη του εμπορίου και της γεωργίας, εθνικοποίηση των σιδηροδρόμων, άνθηση των κρατικών βιομηχανιών, ανάπτυξη νέων βιομηχανικών κλάδων, όπως παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, εξόρυξη ορυκτών, κατασκευή οικιακών συσκευών, αξιοποίηση εγχώριων πρώτων υλών, τεράστια αύξηση των τραπεζών και των πιστωτικών οργανισμών (Βαρβούνης, ό.π., σ. ...). Επίσης, όπως διαπιστώνει ο Μούδουρος, στα τέλη της δεκαετίας του 1930, *«η τουρκική βιομηχανική αστική τάξη μπορεί να μην κατάφερε να γίνει η κυρίαρχη οικονομική δύναμη, όμως κατάφερε σταδιακά να αυξήσει την επιρροή της»* (Μούδουρος, ό.π., σ. 83).

Ο **Λαϊκισμός** ορίζει το έθνος και τον πολίτη ως πηγή εξουσίας, προτάσσει την εθνική ενότητα και αντιστρατεύεται την πάλη των τάξεων. Η συγκεκριμένη ιδεολογική γραμμή που συνίσταται στην αντίληψη ότι στην Τουρκία δεν υπάρχουν κοινωνικές τάξεις, και, στην περίπτωση που υπάρχουν, ομοιοούν για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του έθνους, υφίστατο από τα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Κεμάλ υποστήριζε την άποψη ότι το ισχυρό κράτος είναι το πιο αποτελεσματικό μέσο για την επίτευξη του *Δυναμικού Ιδεώδους*, οι δε στρατιωτικοί αποτελούν τους θεματοφύλακες της παράδοσής του, δεδομένου ότι θεωρούν πως οι βασικές αρχές της κεμαλικής ιδεολογίας τέθηκαν για να εξασφαλίσουν την ανεξαρτησία του έθνους, ως την πλέον αποτελεσματική βάση του κράτους (Mehmet Ali Birand, 1991, σ. 59). Πρόκειται για την αρχή της κυβερνητικής ευθύνης για την ευημερία των υπηκόων, κατ' αντιστοιχία της φροντίδας του πατέρα προς τα παιδιά του, για ειδωλοποίηση του Κράτους, κρατολατρεία ή αστική θρησκεία, όπως αποκαλείται η συγκεκριμένη αντίληψη, η οποία αποτυπώνεται και στις λαϊκές εκφράσεις Devlet Baba (Κράτος –Πατέρας), Memleket cocuklari (Υπήκοοι – Παιδιά) (Σαρρής, Ν. 1992, σ. 142).

Ο πολίτης – άτομο ως κύτταρο της αστικής κοινωνίας καθυστερεί πολύ να εμφανιστεί στην Τουρκία και φαίνεται ότι παρεμποδίστηκε από τις κεμαλικές αρχές τόσο του λαϊκισμού όσο και του εθνικισμού, δεδομένου ότι τον ρόλο του

διαιτητή ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις στη συγκεκριμένη χώρα, ανέλαβε το Κράτος, άποψη η οποία υποστηρίχθηκε τόσο από τους κεμαλιστές όσο και από τους κομμουνιστές (Λίβας, 2017, σ. 25-27). Εξάλλου, σύμφωνα με τον Κεμάλ: «ο λαός μας είναι κρατιστής από φυσικού του γιατί αντιμετωπίζει το δικαίωμά του να απαιτεί από το κράτος τις απαντήσεις σε όλα του τα προβλήματα», το οποίο κράτος, παραχωρεί και δικαιώματα και επιβάλλει και αλλαγές κοινωνικές στο πλαίσιο ρήσης του Ziya Gokalp: « Ακόμα και οι κοινωνικές αλλαγές εισάγονται από το κράτος στην Τουρκία (Λίβας, ο.π., σ. 20-27).

Ο Επαναστατισμός ή Ριζοσπαστικός Ρεφορμισμός, στοιχείο απαραίτητο για τον εκσυγχρονισμό και τη μετάβαση από ένα αναχρονιστικό οθωμανικό πλαίσιο στον σύγχρονο κόσμο συνίσταται στην ανάγκη δραστικών αλλαγών και εκσυγχρονισμού των δομών του κράτους και της κοινωνίας, αλλαγών οι οποίες οδηγούν στην πρόοδο. Σε αυτήν την αρχή ανιχνεύεται η πίστη του Μουσταφά Κεμάλ στη διαρκή επιδίωξη της υλικής και πνευματικής- πολιτιστικής ανάπτυξης, με άλλα λόγια της συνολικής ανάπτυξης του έθνους.

1.3. Κεμάλ: Κοινωνική και πολιτιστική πολιτική

Ταυτόχρονα ο Μουσταφά Κεμάλ, γνώστης της ιστορίας και έχοντας δεχθεί την επιρροή της Γαλλικής Επανάστασης στην επιδίωξή του να θέσει την Τουρκική Δημοκρατία στα πρότυπα ενός δυτικού κράτους είχε προσδιορίσει τις πρώτες κοινωνικές επιλογές του κράτους του: ήταν η εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικού και κοσμικού εκπαιδευτικού συστήματος, ο εκτουρκισμός της θρησκείας, ο εκσυγχρονισμός του τρόπου ζωής, η χειραφέτηση της γυναίκας, η πρόσβαση στη γνώση για όλα τα κοινωνικά στρώματα, η αντικατάσταση του αραβικού από το λατινικό αλφάβητο, η υιοθέτηση του διεθνούς ημερολογίου και ωραρίου, η αντικατάσταση των ισχυρότων νόμων από τους εισαγόμενους από την Ευρώπη κώδικες και η χρησιμοποίηση του επωνύμου από τους Τούρκους πολίτες.

Τον Φεβρουάριο του 1925 η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση υιοθέτησε τον ελβετικό Αστικό Κώδικα στη θέση της εξ αποκαλύψεως νομοθεσίας, του μουσουλμανικού σερί. Η ελβετική νομοθεσία περί γάμου παραχώρησε στις γυναίκες ίσα δικαιώματα με τους άνδρες στη γονική επιμέλεια των τέκνων, στη διαχείριση των περιουσιακών και οικογενειακών θεμάτων, απαγορεύθηκε η πολυγαμία και, επιπλέον, αυτές μπορούσαν να ασκούν επαγγέλματα, όπως της ιατρικής, της πολιτικής και της δικηγορίας . (Βαρβούνης, ό.π., σ. 70-75).

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές αποκαλούνται συχνά στην Τουρκία *«κρατικά επιβεβλημένος φεμινισμός ή κρατικός φεμινισμός»* (Λίβας, ό.π., σ.33).

Παρά την αντίδραση των λαϊκών μαζών οι Τούρκοι πολίτες υποχρεώθηκαν να αλλάξουν εντελώς συνήθειες και τρόπο ζωής. Οι συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις ξεκινούν από το ντύσιμο και την αποκαλούμενη επανάσταση του καπέλου. Στις 25 Νοεμβρίου 1925 η Εθνοσυνέλευση ψήφισε Νόμο για την απαγόρευση του φεσιού με συνέπεια σειρά ζωνών λαϊκών αντιδράσεων. Περίπου δεκαπέντε με είκοσι άτομα εκτελέστηκαν με αποφάσεις των Δικαστηρίων της Ανεξαρτησίας. Εγκαταλείφθηκε σταδιακά η ανατολίτικη ενδυμασία, οι παντόφλες, το φέσι, το τουρμπάνι, τα σαλβάρια και οι πολίτες άρχισαν να ντύνονται κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, να φορούν γραβάτα και καπέλο και να ξυρίζουν το μουστάκι τους. Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι το ζήτημα της απαγόρευσης του φεσιού δεν είναι απλώς μια σημειολογική «στιλιστική» κίνηση, αλλά ένα σημαντικό θρησκευτικό ζήτημα, αφού από το Κοράνι υπαγορεύει ότι οι πιστοί δεν πρέπει να είναι ασκεπείς (Λίτσας, 2017, σ.14).

Το κράτος επεδίωξε να επιβάλλει ελιτίστικα στοιχεία συμπεριφοράς ως ένδειξη πολιτισμού, όπως να πηγαίνει κάποιος θέατρο, να ακούει δυτική μουσική, να βαδίζει στον δρόμο κρατώντας τη γυναίκα του αγκαζέ, να χορεύει βαλς και άλλους δυτικούς χορούς.(Λίβας, ό.π., σ. 32- 40). Ακολούθησαν η άρση απαγόρευσης κατανάλωσης αλκοόλ και το κλείσιμο των ιερών τόπων για το Ισλάμ, όπως τάφοι αγίων, τεκέδες σουφικών Αδελφοτήτων κ.ά., με τον Νόμο της 30^{ης} Νοεμβρίου 1925 (Λίβας, ό.π., σ. 33). Το πρώτο εξάμηνο του 1926 υιοθετήθηκε δια νόμου το δυτικό ημερολόγιο, ο ελβετικός αστικός κώδικας και ο ποινικός κώδικας της φασιστικής Ιταλίας. Τέλος, με μόνη εξαίρεση τον στρατό, καταργήθηκαν όλοι οι τίτλοι ευγενείας όπως μπέης, εφέντης κ.α.

Το σύνολο των ιδεών του Atatürkçülük (Ατατουρκισμός) στηριζόταν πάνω στην ισοπέδωση και σταδιακή εξαφάνιση όλων των θεσμικών και εθμικών πυλώνων του Οθωμανικού παρελθόντος στη συνείδηση των Τούρκων πολιτών, με στόχο την οριστική διαγραφή τους από την τουρκική συνείδηση. Οι βαθιές αυτές αλλαγές δεν περιορίστηκαν στο θρησκευτικό σκέλος, αλλά στόχευαν στη δημιουργία μιας νέας γλώσσας και ενός νέου πολιτιστικού ρεύματος, που θα οδηγούσε τους πολίτες στην αφομοίωση με γρήγορο και αποτελεσματικό τρόπο της νέας εθνικής τους ταυτότητα. Η εκπαίδευση της νεολαίας πέρασε από τα χέρια των ιερωμένων- άλλη μια υποβάθμιση του ρόλου της θρησκείας- στον έλεγχο μιας νέας ακαδημαϊκής ελίτ που είχε επηρεασθεί από τη Νεοτουρκική ιδεολογία και μετέτρεψε τον χώρο της πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε χώρους Κεμαλικής κατήχησης (Λίτσας, 2017, σ. 15).

Οι Κεμαλιστές εφάρμοσαν πολύπλευρη πολιτιστική πολιτική με στόχο την αποκοπή από τη Μουσουλμανική Ανατολή και τη διαμόρφωση τουρκικής κουλτούρας η οποία θα μπορούσε να ενσωματωθεί στον σύγχρονο δυτικό κόσμο. Ο χορός, η μουσική, το θέατρο και οι τέχνες, γενικότερα, χρησιμοποιήθηκαν ως μέσο για την προώθηση της κεμαλικής ιδεολογίας. Οι βασικές κεμαλικές πολιτιστικές αρχές ήταν η απλότητα, η αμεσότητα, η χρήση της καθαρής τουρκικής γλώσσας και η αποφυγή- στην περίπτωση της μουσικής, κυρίως,- των ανατολίτικων μοιρολατρικών ακουσμάτων.

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο και με σκοπό την προβολή ενός τουρκικού εθνικού χορού, ο ίδιος ο Ατατούρκ εγκαινίασε τα Βαλκανικά Φεστιβάλ Χορού το 1935 και 1936. Ευρωπαίοι μουσουργοί, όπως ο Ούγγρος Μπέλα Μπάρτοκ και ο Γερμανός Paul Hindemith κλήθηκαν τη δεκαετία του 1930 στην Άγκυρα με αντικείμενο τη συλλογή τουρκικών λαϊκών μουσικών κομματιών τα οποία δεν έφεραν την επιρροή της οθωμανικής μουσικής παράδοσης και τον συνδυασμό λαϊκών ήχων με δυτικής μορφής ηχοχρώματα. Η Υπηρεσία Λαϊκής Μουσικής της Τουρκικής Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης συνέχισε σε αυτή τη γραμμή έως και τη δεκαετία του 1990, πρεσβεύοντας ότι είναι η μόνη πηγή «καθαρών τουρκικών ποιητικών και μελωδικών στοιχείων» (Λίβας, ό.π., σ.39). Στα μεγάλα αστικά κέντρα της Τουρκίας ακούγονταν συμφωνίες του Μπετόβεν και του Μότσαρτ, οι δημόσιοι χώροι διακοσμήθηκαν με πίνακες μπρεσσιονιστών ζωγράφων, ενώ παντού υπήρχαν έργα Ευρωπαίων συγγραφέων.

Η Ιστορία επιστρατεύτηκε για να ενισχύσει και να προπαγανδίσει την προσπάθεια αποδέσμευσης από το οθωμανικό παρελθόν και τον ισλαμικό πολιτισμό και να διαμορφώσει την εθνική ταυτότητα του νέου κράτους. Έτσι στα σχολικά εγχειρίδια της κεμαλικής περιόδου η αναφορά στο Ισλάμ είναι εμφανώς περιορισμένη σε σχέση με το παρελθόν, ενώ άξιο παρατήρησης είναι, επίσης, ότι από τα ονόματα του Προφήτη και των τεσσάρων πρώτων χαλίφηδων αφαιρείται το τιμητικό πρόθεμα «hazreti», που σημαίνει «η Αυτού Αγιότητα». (Λίβας, ό.π.). Η θέση των γυναικών στις προϊσλαμικές κοινωνίες παρουσιάζεται ιδανική στα σχολικά εγχειρίδια συνδέοντας στο πλαίσιο της κεμαλικής προπαγάνδας την ισονομία των γυναικών με την υπεροχή των Τούρκων έναντι των άλλων λαών. (Λίβας, ό.π., σ. 33-34).

Στη *Σύντομη Ιστορία της Τουρκίας*, που εκδίδεται το 1930 με άδεια του Κεμάλ, οι Μήδοι και οι Πάρθες αναφέρονται ως πρόγονοι των Τούρκων, ενώ προπαγανδίζεται η άποψη ότι οι περισσότεροι πολιτισμοί της παγκόσμιας ιστορίας δημιουργήθηκαν από τουρκικής καταγωγής λαούς. Η επίσημη τουρκική ιστορική θέση διαμορφώνεται και αυτή στο κεμαλικό περιβάλλον και εκφράζεται δημόσια από τον ιστορικό Αφέτ Ινάν, στενό συνεργάτη του Κεμάλ, στο πρώτο Συνέδριο της Τουρκικής Ιστορικής Εταιρείας, ένα έτος μετά την ίδρυσή της, το 1932: « *οι Τούρκοι ανήκαν σε μία πρωτοφυλή, την τουρκοαριανική, πρωτογενή φυλή όλων των ευρωπαϊκών φυλών, η οποία ζούσε στην Κεντρική Ασία αλλά αναγκάστηκε, λόγω πείνας και ξηρασίας, να μεταναστεύσει στην Κίνα, τη Μέση ανατολή και την Ευρώπη*» (Λίβας, ό.π., σ. 42). Οι Τρώες, οι Χετταίοι, οι Σουμέριοι και οι Μογγόλοι ήταν Τούρκοι, ενώ όλες οι γλώσσες του κόσμου στηρίζονται στη σουμερική γλώσσα, η οποία ανήκει στην τουρκική οικογένεια γλωσσών.

Η άποψη αυτή για την τουρκική γλώσσα ως αρχική πηγή όλων των γλωσσών συναρτάται με ένα από τα σημαντικότερα στοιχήματα της Κεμαλικής Τουρκίας το οποίο συνάδει τόσο με την προσπάθεια της μεταστροφής της προς τη Δύση όσο και το πνεύμα του τουρκισμού της περιόδου αυτής ήταν η αλλαγή του αλφαβήτου και η υιοθέτηση της λατινικής γραφής στη θέση της αραβικής. Ο σχετικός Νόμος ψηφίστηκε την 1^η Νοεμβρίου του 1928 και συνοδεύτηκε από μεγάλη εκστρατεία κατά του μεγάλου ποσοστού αναλφαβητισμού που παρατηρούνταν στην τουρκική κοινωνία και ο οποίος αποδίδονταν στη χρήση του αραβικού αλφαβήτου.

Η Τουρκική Γλωσσολογική Εταιρεία, η οποία δημιουργήθηκε στα 1931-32, προώθησε την απλοποίηση και τον εξαγνισμό της τουρκικής γλώσσας, κάνοντας αρχή από τις περσικής και αραβικής προέλευσης λέξεις. Με βάση τη Γλωσσική Θεωρία του Ήλιου υποστηρίχθηκε ότι όλες οι γλώσσες του κόσμου προέρχονταν από μία πρωτογλώσσα η οποία μιλιόταν στην Κεντρική Ασία και η οποία είχε αρκετές ομοιότητες με τα τουρκικά. Η αποδοχή της συγκεκριμένης θεωρίας οδήγησε σε μία προσπάθεια συλλογή λεξιλογικού υλικού από διάφορες τουρκικές διαλέκτους της Κεντρικής Ασίας και από παλιές λογοτεχνικές πηγές για να αντικαταστήσουν το οθωμανικό λεξιλόγιο. Στο Πρώτο Τουρκικό Γλωσσολογικό Συνέδριο του 1932 επικράτησαν οι τουρκιστές γλωσσολόγοι και οι μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν προσέλαβαν χαρακτήρα συστηματικής εξόντωσης της παλιάς οθωμανικής γλώσσας και, στην ουσία κατέληξαν στη δημιουργία ενός είδους τεχνητής γλώσσας κατανοητής μόνο στους επαίοντες και, όπως φαίνεται, φτωχότερης από την προηγούμενη ώστε μετά τον θάνατο του Κεμάλ, το 1938, το κίνημα να χάσει μεγάλο μέρος της προηγούμενης ορμής του. Συνεχίστηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, χωρίς την υποστήριξη της Κυβέρνησης και η Τουρκική Γλωσσολογική Εταιρεία διαλύθηκε το 1983. Ο ίδιος ο Κεμάλ, παρά το γεγονός ότι εκφώνησε σειρά λόγων σε αυτήν τη νέα γλώσσα τα έτη 1934 και 1935, κοντά στο τέλος της ζωής του παραδέχθηκε ότι η γλωσσική μεταρρύθμιση έφτασε σε ακρότητες (Λίβας, ό.π., σ. 48-55).

Ανάμεσα στις κυριότερες ήταν η εκκοσμίκευση, η διαμόρφωση δηλαδή ενός κράτους δυτικού τύπου με τη θρησκεία περιορισμένη και απολύτως αποκλεισμένη από τα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα. Η νέα Τουρκική Δημοκρατία κατήργησε το Χαλιφάτο και τον ισλαμικό νόμο, διέλυσε τις αδελφότητες και τα ιεροδιδασκαλεία, ενώ απαγόρευσε την ισλαμική ενδυμασία και οι ιεροτελεστίες των δερβίσηδων έλαβαν τέλος. Η κοσμικότητα (*laiklik*) ήταν από τους σημαντικότερους πυλώνες του νέου καθεστώτος.

Η πολιτιστική πολιτική του κεμαλικού κράτους στοχεύοντας στην ομογενοποίηση της τουρκικής κουλτούρας σε ένα αποδεκτό σώμα-σύνολο συνηθειών προκάλεσε μια βίαιη και αποφασιστική μετάλλαξη της κοινωνίας, η οποία μπορεί να αποκληθεί ως *πολιτιστική αποκοπή ή εκούσια εθνική αμνησία*, όπως αποκαλείται στο έργο *Ali Kazancigil –Ergun Ozbudun, Ataturk-Founder of a modern state* (Λίβας, ό.π., σ. 32).

1.4.Ο Κεμαλικός Στρατός

Μια ακόμα δύναμη η οποία αναδύθηκε με την πάροδο των χρόνων στην Τουρκία ήταν ο στρατός. Ο Κεμάλ αναβάθμισε τον στρατό σε σημείο που έγινε ένας από τους βασικότερους υποστηρικτές της ιδεολογίας του, με αποτέλεσμα να τον μετατρέψει σε προστάτη της νέας τουρκικής δημοκρατίας. Επιπλέον, ως θεματοφύλακας της νέας ιδεολογίας και πολιτικής, ο στρατός χρησίμευσε στον Κεμάλ για να διαδώσει τις αλλαγές που αυτός ήθελε να προωθήσει σε όλη την Τουρκία. Το πόσο ταυτίστηκε ο στρατός με την ιδεολογία του Κεμάλ καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι ακόμα και μετά τον θάνατο του, το κοσμικό κράτος που δημιουργήθηκε είχε την υπεράσπιση του τουρκικού στρατού (Στίγκας, 2018, σ. 15).

Στην ουσία ο στρατός αντικατέστησε τη θρησκευτική επίδραση. Εμφανίστηκε ως αυτός που κατείχε πλέον το μονοπώλιο της Κεμαλικής αλήθειας με αποτέλεσμα να προστατεύει την ουσία των μεταρρυθμίσεων του Κεμάλ. Δεν είναι υπερβολή να χαρακτηρίσουμε τον ρόλο του στρατού ως ανάλογο του ρόλου του ιερατείου στο εσωτερικό μιας συντηρητικής κοινωνίας, το οποίο αντλεί δύναμη και ισχύ από το ότι αυτό και μόνο αυτό γνωρίζει και ερμηνεύει το έργο της θεϊκής διδαχής, άρα ελέω θεού έχει το δικαίωμα να παρεμβαίνει όποτε αυτό θεωρεί ότι το ποίμνιο ξεφεύγει από τον ορθό δρόμο. Μπορεί, λοιπόν, ο Κεμάλ Ατατούρκ να κατήργησε το χαλιφάτο, αλλά στη θέση του δημιούργησε μια νέα θρησκεία, με αυτόν στη θέση του Προφήτη και τον στρατό στη θέση του ιερατείου.

Οι λόγοι για την ειδική σχέση μεταξύ Στρατού και Κεμαλισμού βρίσκονται στο ότι ο ίδιος ο Ατατούρκ γνώριζε ότι χωρίς τη συγκατάθεση του Στρατού οι μεταρρυθμίσεις του κινδύνευαν να πέσουν στο κενό, εξαιτίας αντιδράσεων οι οποίες προέρχονταν από το παλαιό Οθωμανικό καθεστώς. Για τον λόγο αυτό ο Στρατός όχι μόνο δεν έχασε κάποια από τα προνόμια τα οποία κατείχε κατά τη διάρκεια του αυτοκρατορικού παρελθόντος, αλλά αναβαθμίστηκε σε βασικό

υποστηρικτή της Κεμαλικής ιδεολογίας. Αξιοσημείωτο για τη δύναμη του Στρατού στις εσωτερικές πολιτικές ισορροπίες της εποχής εκείνης είναι το εξής γεγονός: όταν τον Μάιο του 1926 ο Ατατούρκ πραγματοποιούσε μεγάλη περιοδεία στη χώρα για να επιθεωρήσει την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεών του, αποκαλύφθηκε ένα σχέδιο δολοφονίας εναντίον του στο οποίο συμμετείχαν πρώην ηγετικά στελέχη των Νεοτούρκων που δυσαρεστημένα με τις μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ, μεταξύ των οποίων και οι ανώτατοι στρατιωτικοί ήρωες της περιόδου της αντίστασης Κιαζίμ Καραμπεκίρ, Αλή Φουάτ, Ρεφέτ και Τζαφέρ Ταγιάρ. Ενώ όλοι οι άλλοι στασιαστές εκτελέστηκαν, οι προαναφερόμενοι αφέθηκαν ελεύθεροι μετά από χορήγηση αμνηστίας από τον ίδιο τον Ατατούρκ. Η σημαντικότερη αιτία για αυτήν τη σπάνια μεγαλοψυχία του Κεμάλ ήταν ότι πιθανή εκτέλεση τους θα δημιουργούσε αναταραχή στο εσωτερικό του Στρατού, λόγω της ειδικής σχέσης των στασιαστών με το στράτευμα. Σε μια εποχή λοιπόν που ο Ατατούρκ συγκρούστηκε ευθέως με θεσμούς και κατεστημένες αντιλήψεις αιώνων, αποφάσισε να αφήσει ατιμώρητη μια ενέργεια εναντίον της ίδιας του της ζωής, λόγω της αναγκαιότητας για τη διατήρηση των καλών σχέσεων του νέου συστήματος εξουσίας με τον Στρατό (. Zurcher, οπ. παρ., σελ. 238).

Ο Στρατός αντιμετωπίζεται ως μια ιδιαίτερη περίπτωση ισχύος από τον πρώτο πρόεδρο της Τουρκικής Δημοκρατίας, ο οποίος ως διορατικός πολιτικός προτίμησε να εξασφαλίσει την υποστήριξη του, αναβαθμίζοντας τον στο ρόλο του προστάτη της Τουρκικής Δημοκρατίας και θεματοφύλακα του μεταρρυθμιστικού του έργου. Έχουμε λοιπόν την εξής πρωτοτυπία: στο πρώιμο τουρκικό πολιτικό περιβάλλον ο Στρατός δεν υιοθετεί μόνο τον ρόλο του προστάτη της εθνικής κυριαρχίας και της ανεξαρτησίας της χώρας, αλλά και τον ρόλο του ιδεολογικού τοποτηρητή, που στην περίπτωση της Τουρκίας σημαίνει τη διατήρηση και περαιτέρω διάδοση των μεταρρυθμίσεων του Ατατούρκ στο πολιτειακό γίγνεσθαι της χώρας. Μεταρρυθμίσεις που είναι απολύτως συνδεδεμένες με την ίδια την ύπαρξη του κοσμικού κράτους στην Τουρκία και που ο Στρατός θα υπερασπισθεί με μεγάλη θέρμη αλλά και επιτυχία μετά τον θάνατο του ιδρυτή του Τουρκικού κράτους. Αξίζει να αναφέρουμε ότι συγκεκριμένο παράδοξο δεν έχει όμοιό του στη σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία. Καθεστώτα που στηρίχθηκαν στην ισχύ του Στρατού για να επιβιώσουν, όπως του Φράνκο στην Ισπανία, δεν κατάφεραν αλλά ούτε και θέλησαν να ενισχύσουν τόσο έντονα τον ρόλο και την παρουσία του

Στρατού στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό. Μόνο στη Δικτατορία των Συνταγματαρχών στην Ελλάδα ο Στρατός μεταμορφώθηκε σε βασική πηγή εξουσίας των πραξικοπηματιών, αλλά και πάλι ούτε η ισχύς ούτε η διάρκεια του, ούτε πολύ περισσότερο οι δομές εξουσίας που άφησε μετά την κατάρρευση του το καθεστώς των Συνταγματαρχών μπορούν να συγκριθούν με εκείνες του Κεμαλισμού (Λίτσας Ν.Σ., 2007, σ. 14-16).

Είναι, επίσης, γεγονός ότι ο μέσος Τούρκος πολίτης δείχνει να εμπιστεύεται τις Τουρκικές ένοπλες δυνάμεις ως νομιμοποιημένη πολιτική εξουσία και νομιμοποιητική Κεμαλική δύναμη, και να αποδέχεται τον ειδικό ρόλο που αυτές κατέχουν στη διαμόρφωση της κλίμακας ισχύος του τουρκικού πολιτικού και πολιτειακού γίγνεσθαι (Λίτσας, ό.π., σ. 9).

1.5. Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΚΕΜΑΛ

1.5.1. Η κληρονομιά του Κεμάλ – ο Ινονού

Από τις 29 Οκτωβρίου 1923, μετά την κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ανακήρυξη της Πρώτης Τουρκικής Δημοκρατίας, ο Μουσταφά Κεμάλ, ο επονομαζόμενος Ατατούρκ («πατέρας των Τούρκων»), κυβέρνησε τη χώρα μέχρι τον θάνατό του, το 1938, δεσμεύοντας την Τουρκία στον δρόμο της εκδυτικοποίησης με αναγκαστικά βήματα και εγγράφοντας την κοσμικότητα μεταξύ των ιδρυτικών αρχών της. Παρόλα αυτά, το Ισλάμ, ήταν βαθιά χαραγμένο στην ανθρωπολογική υπόσταση του Τουρκικού λαού με αποτέλεσμα μετά το 1950 να επανακάμψει και να αποτελέσει κύριο παράγοντα της κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής ζωής της Τουρκίας. Το Κεμαλικό καθεστώς, όμως, χρησιμοποίησε την επάνοδο του Ισλάμ δημιουργώντας τη λεγόμενη Τουρκοϊσλαμική Σύνθεση, η οποία ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και ήταν η κίνηση του κεμαλικού καθεστώτος να έχει υπό τον στενό έλεγχό του τις δυνάμεις του Ισλάμ, οι οποίες ένωναν και συσπείρωναν τον λαό, με απώτερο στόχο να ισχυροποιήσει τον Τουρκικό Εθνικισμό.

Μετά τον θάνατο του «Πατέρα των Τούρκων», το 1938, στην εξουσία ανήλθε ο Ισμέτ Ινονού, ο οποίος, διατηρώντας ουδέτερη πορεία κατά τα πρώτα πέντε χρόνια της θητείας του, κράτησε την Τουρκία μακριά από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τον Φεβρουάριο του 1945, όμως, η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία και την Ιαπωνία με αποτέλεσμα να λάβει μέρος στη διάσκεψη (Απρίλιος-Ιούνιος 1945) στο Σαν Φρανσίσκο, που ίδρυσε τα Ηνωμένα Έθνη, ενώ το 1947 έγινε, μαζί με την Ελλάδα, αποδέκτης του Σχεδίου Μάρσαλ στο πλαίσιο του δόγματος Truman (Aydin, 2003: 163). Ο Ισμέτ Ινονού, ως πολιτικός κληρονόμος του Κεμάλ, ενίσχυσε και αυτός τη δύναμη του Στρατού. Όταν, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η ουδέτερη Τουρκία αντιμετώπισε το δίλημμα να μειώσει τον αριθμό των

στρατιωτικών της δυνάμεων, ώστε να συμπεισθεί το υπέρογκο λειτουργικό κόστος του στρατεύματος και να βοηθηθεί η πιεζόμενη από τη διεθνή κρίση εθνική οικονομία, ο Ινονού προτίμησε να διατηρήσει ως είχε τον αριθμό του Στρατού και να εκδώσει μεγαλύτερο όγκο χαρτονομισμάτων εκτινάσσοντας τον πληθωρισμό στα ύψη. Το 1942, μάλιστα, υιοθέτησε επιπρόσθετη φορολογία στα εισοδήματα των μη μουσουλμάνων πολιτών. Η φορολογία αυτή αφορούσε, κυρίως, τη Χριστιανική και την Εβραϊκή κοινότητα της χώρας, πλήττοντας κυρίως τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, πολλοί εκ των οποίων αναγκάστηκαν να πουλήσουν τις περιουσίες τους για να αντεπεξέλθουν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις προς το κράτος. Οι περιουσίες αυτές, στην πλειοψηφία τους τουλάχιστον, ουδέποτε βγήκαν σε πλειστηριασμό ώστε να αυξηθούν τα έσοδα του κράτους. Αντιθέτως ο Ινονού τα διέθεσε σε εκλεκτούς του καθεστώτος, μεγάλο μέρος των οποίων ήταν Στρατιωτικοί στα ανώτερα κλιμάκια. (Λίτσας, σ.18-19).

Κατανοώντας ο Ινονού τις αλλαγές στον μεταπολεμικό κόσμο και υιοθετώντας σταθερά τη στρατηγική επιλογή ενσωμάτωσης της Τουρκίας στη Δύση διακήρυξε την πρόθεσή του για μεταρρύθμιση του τουρκικού πολιτικού συστήματος και υιοθέτηση του πολυκομματισμού, επιδιώκοντας να προετοιμάσει το έδαφος για παραμονή του κόμματός του στην εξουσία. Τον Γενάρη του 1945 κατέθεσε στην Εθνοσυνέλευση *Νόμο περί παροχής γης στους αγρότες*, επιδιώκοντας να κερδίσει τους ακτήμονες και τα φτωχά στρώματα των αγροτών που υπήρξαν θύματα της οικονομίας κατά την περίοδο του πολέμου. Ο συγκεκριμένος Νόμος προέβλεπε την παραχώρηση καλλιεργήσιμων γαιών στους ακτήμονες αγρότες καθώς και την κρατικοποίηση εκτάσεων γης που βρίσκονταν στα χέρια των μεγαλογαιοκτημόνων. Οι τελευταίοι, το ιδιωτικό βιομηχανικό κεφάλαιο και μικροί εμπορικοί κύκλοι αντέδρασαν στο συγκεκριμένο νομοσχέδιο και αποτέλεσαν τον ιδρυτικό πυρήνα του Δημοκρατικού Κόμματος (Μούδουρος, σ. 92-93).

Στις εκλογές του 1950 το κυβερνητικό Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό κόμμα νικήθηκε από το νεοϊδρυθέν, από το 1946, Δημοκρατικό Κόμμα με ηγέτη τον Τζελάλ Μπαγιάρ κέρδισε την πλειοψηφία και ο ηγέτης του διαδέχθηκε τον Ινονού στην προεδρία. Πρωθυπουργός ορίστηκε ο Αντνάν Μεντερές, ο οποίος ακολούθησε πολιτική ευθυγράμμισης με τη Δύση. (Zurcher 2004 σ.288). Το 1952 η Τουρκία εγκατέλειψε την ουδέτερη πολιτική του Ατατούρκ, εντάχθηκε στο NATO και τα

τουρκικά στρατεύματα πολέμησαν στον πόλεμο της Κορέας, ενώ το 1963 υπέγραψε Τελωνειακή της Ένωση με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η πλήρης ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, για την οποία έχει εκδηλώσει ενδιαφέρον, εκκρεμεί έως τις μέρες μας. Επίσης, στο πλαίσιο διμερούς συμφωνίας που υπέγραψε με τις ΗΠΑ τον Ιούλιο του 1947 υποχρεώθηκε να παραιτηθεί από την έννοια του κρατισμού, να καταργήσει τους τελωνειακούς δασμούς στις εισαγωγές και τα κρατικά μονοπώλια και να άρει όλους τους περιορισμούς με στόχο τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου της. Με όλους αυτούς τους τρόπους η Τουρκία *«σταδιακά ενσωματώθηκε στη Δύση, επισημοποιώντας τη στρατηγική επιλογή που είχε κάνει ήδη από μερικά χρόνια πριν ο τότε Πρόεδρος, Ινονού»* (Μούδουρος, 2017, σ. 91).

Επιχειρώντας ο Μεντερές και οι επιτελείς του να σχηματίσουν ένα μέτωπο ευρείας λαϊκής υποστήριξης προσεγγίζοντας τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα της Τουρκίας χρησιμοποίησε ως μέσο τη θρησκεία και την ισχυροποίηση της θέσης του Ισλάμ. Ενδεικτικό στοιχείο αυτής της πολιτικής αποτελεί η επαναφορά της προσευχής στα αραβικά, η διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία, η ανάγνωση αποσπασμάτων από το Κοράνι στο ραδιόφωνο κ.ά. Οι κινήσεις με τις οποίες ο Μεντερές επεδίωκε τη διεύρυνση της εκλογικής του βάσης, αντιμετώπιστηκαν από τον Στρατό ως προσπάθεια ακύρωσης του δικού του ρόλου αφενός και της κοσμικής Κεμαλικής παράδοσης αφετέρου. Όταν συστάθηκε τον Απρίλιο του 1960 συστάθηκε ειδική μονοκομματική επιτροπή με ευρείες αρμοδιότητες για να διερευνήσει τις σχέσεις του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος με ηγετικά στελέχη του Στρατού και με απώτερο στόχο την προώθηση προσώπων ελεγχόμενων από τους κυβερνώντες, η κίνηση αυτή χαρακτηρίστηκε ως αντισυνταγματική από συνταγματολόγους και ως πλήγμα για τη δημοκρατική λειτουργία της χώρας (Zurcher 2004 σ. 313).

Στις 27 Μαΐου 1960, μετά από διαδηλώσεις φοιτητών κατά της Κυβέρνησης, μονάδες Στρατού, με επικεφαλής τον Υποστράτηγο Cemal Mandanoglu, κατέλαβαν τα κυβερνητικά κτήρια στην Άγκυρα και την Κωνσταντινούπολη, συλλαμβάνοντας όλα τα μέλη της κυβέρνησης και τους βουλευτές του Δημοκρατικού Κόμματος, τον Πρωθυπουργό και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, Τζελάλ Μπαγιάρ τονίζοντας στο πρώτο ανακοινωθέν την προσπάθεια του στρατεύματος να αποτρέψει το Δημοκρατικό Κόμμα από το να αλλοιώσει τον Κεμαλικό χαρακτήρα του δημοκρατικού πολιτεύματος. Τονίζονταν ότι η επέμβαση του Στρατού είχε

υπερκομματικό χαρακτήρα και κινούταν προασπιστικά στο πνεύμα και στις αρχές του Κεμάλ Ατατούρκ. Ο Μεντερές και αρκετοί άλλοι εκτελέστηκαν.

Μετά από λίγους μήνες, τον Οκτώβριο του 1960, οι Στρατιωτικοί κάλεσαν γνωστούς Συνταγματολόγους της χώρας για να σχεδιάσουν νέο Σύνταγμα, το οποίο προνοούσε για τη δημιουργία δεύτερου νομοθετικού σώματος που ονομάστηκε Γερουσία, με υπεραυξημένες αρμοδιότητες αρνησικυρίας απέναντι στην όποια νομοθετική πρωτοβουλία κατέθετε η Βουλή προς επικύρωση, δημιουργώντας έτσι τη δεύτερη τουρκική δημοκρατία . Τα μέλη της Γερουσίας θα εκλεγόταν, εκτός από ένα μέρος της που θα διοριζόταν από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Θεσμοθετήθηκε το εκλογικό σύστημα της αυξημένης απλής αναλογικής ώστε να διασφαλισθεί ότι κανένα κόμμα δεν θα μπορούσε να συγκεντρώσει την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή, ενώ τέλος αποφασίστηκε η ίδρυση του *Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας* που συμμετείχαν όλα τα ανώτατα στελέχη του Στρατού και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και είχε γνωμοδοτικό ρόλο σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, εξοπλιστικών προγραμμάτων και θεμάτων ασφαλείας. (Weiker, 1963, σελ. 20-21).

Ο στρατηγός Gürsel εξελέγη πρόεδρος και ο Ισμέτ Ινονού έγινε πρωθυπουργός, επικεφαλής κυβέρνησης συνασπισμού, έως το 1965 οπότε παραιτήθηκε. Αφού το Κεντροδεξιό Κόμμα Δικαιοσύνης κέρδισε πλειοψηφία στις γενικές εκλογές του 1965, ο Ντεμιρέλ ανέλαβε ως πρωθυπουργός. Ο **Ντεμιρέλ** κέρδισε τις γενικές εκλογές του 1969, με την κυβέρνησή του να υπονομεύεται από τις πολιτικές αναταραχές που προκάλεσαν συγκρούσεις μεταξύ αριστερών και δεξιών και ένα αυτονομιστικό κίνημα μεταξύ των Κούρδων. Οι πολιτικές συγκρούσεις συνεχίστηκαν και ο Ντεμιρέλ ακολουθήθηκε από μια διαδοχή πρωθυπουργών στις αρχές της δεκαετίας του 1970.

1.5.2. Η Δεύτερη Τουρκική δημοκρατία- Στρατιωτικές παρεμβάσεις

Το πραξικόπημα του 1960 ακολούθησαν άλλα δύο στρατιωτικά πραξικοπήματα, του 1971 και του 1980. Στο μεταξύ, τα μηνύματα της εξέγερσης του Μάη του '68 έφτασαν και στην Τουρκία, όπου οργανώσεις της επαναστατικής αριστεράς άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους. Οργανώσεις, όπως το *Απελευθερωτικός Στρατός Εργατών και Αγροτών Τουρκίας* ή το *Λαϊκό Απελευθερωτικό Κόμμα – Μέτωπο Τουρκίας* άνοιξαν στο εσωτερικό τους διάλογο για την αναγκαιότητα ένοπλης σύγκρουσης με το αστικό πολιτικό κατεστημένο της χώρας, ώστε να πραγματοποιηθούν οι κοινωνικές ανακατατάξεις που προωθούσαν. Πολύ σύντομα περνώντας από τα λόγια στην πράξη, υποδέχθηκαν το καλοκαίρι του 1968, με βομβιστικές επιθέσεις, τον 6ο Αμερικανικό Στόλο στη Σμύρνη. Στον αντίποδα της δράσης της **Επαναστατικής Αριστεράς** εμφανίστηκε η **Άκρα Δεξιά** με τη δημιουργία του κόμματος *Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης* και της περιώνυμης νεολαίας της, γνωστής για τον φανατισμό της, τους *Γκρίζους Λύκους*.

Οι συγκρούσεις των δύο αντίπαλων συνασπισμών έφεραν τη χώρα στα πρόθυρα της συνταγματικής αναρχίας με την κυβέρνηση Ντεμιρέλ ανίκανη να σταματήσει τις συγκρούσεις. Το κενό εξουσίας που είχε αρχίσει πλέον να φαίνεται έντονα στην πολιτική δομή της χώρας καλύφθηκε για άλλη μια φορά από το ανώτατο Κεμαλικό ιερατείο, τον Στρατό. Στις 12 Μαρτίου **1971** ο αρχηγός του ΓΕΣ παρέδωσε στον Πρωθυπουργό της χώρας τελεσίγραφο με το οποίο ζητούσε το σχηματισμό αξιόπιστης κυβέρνησης που θα έβαζε τέλος στην αναρχία και θα προστάτευε το Κεμαλικό πνεύμα, τον νόμο και την τάξη. Η αντίδραση του Ντεμιρέλ ήταν η παραίτηση του από την Πρωθυπουργία, δίνοντας το δικαίωμα στους Στρατηγούς να σχηματίσουν νέα ελεγχόμενη κυβέρνηση με πρωθυπουργό το στέλεχος του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, τεχνοκράτη και συνταγματολόγο, Νιχάτ Ερίμ. Η νέα κυβέρνηση με την υποστήριξη του Στρατού ψήφισε σημαντικές τροποποιήσεις στο Σύνταγμα του 1961, περιορίζοντας τις αστικές ελευθερίες και καταργώντας την

αυτονομία των Πανεπιστημίων, του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης. Ο μόνος χώρος που δεν επηρεάστηκε από τις συνταγματικές περιοριστικές μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης Ερίμ ήταν για μια ακόμα φορά ο Στρατός. Οι εξουσίες του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας πλέον συμπεριέλαβαν την αυτόβουλη παροχή συμβουλών προς την κυβέρνηση, ενώ δημιουργήθηκαν ειδικά *Δικαστήρια Εθνικής Ασφάλειας* που ανέλαβαν τις δίκες πολιτικών κρατουμένων και αποτελούσαν καθ' ολοκληρίαν από Στρατοδίκες. Η επέμβαση του στρατού – θεματοφύλακα του Κεμαλισμού δεν τον έφερε σε αντιπαράθεση με τον λαό, ο οποίος δέχθηκε με ανακούφιση την επιστροφή στην Κεμαλική τάξη και νομιμότητα (Zurcher, 2004, σ. 334-336).

Η περίοδος μετά το πραξικόπημα του 1971 χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη του βιομηχανικού κεφαλαίου και την ισχυροποίηση μιας αστικής τάξης αφοσιωμένης στο κράτος, κατά το πρότυπο του Κεμάλ. Το 1971 ιδρύθηκε και ο *Σύνδεσμος Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών*, στην ιδρυτική διακήρυξη του οποίου, υιοθετούνταν πλήρως οι αρχές του κεμαλισμού με στόχο τον εκδυνतिकισμό του τουρκικού κράτους και τονίζονταν η ιδιωτική πρωτοβουλία ως βάση της οικονομικής δραστηριότητας και του δημοκρατικού καθεστώτος. Ο Μούδουρος επισημαίνει ότι «*όπως ο στρατός ήταν ο θεματοφύλακας του κεμαλισμού και συνεπώς της δυτικότητας-κοσμικότητας της Τουρκίας, έτσι και η συγκεκριμένη μερίδα του ιδιωτικού κεφαλαίου μπορούσε να γίνει η εγγυήτρια δύναμη της δυτικού τύπου αστικής δημοκρατίας*» (Μούδουρος, ό.π., σ. 125).

Μεταξύ 1975 και 1980, οι Ντεμιρέλ και Ετσεβίτ εναλλάσσονταν ως επικεφαλής των μειονοτικών κυβερνήσεων ενώ οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες επιδεινώνονταν στη χώρα. Όταν στις 12 Σεπτεμβρίου του 1980 ο τουρκικός στρατός πήρε για άλλη μια φορά την κατάσταση στα χέρια του, με επικεφαλής τον Στρατηγό **Κενάν Εβρέν**, παρουσιάζοντας, για άλλη μια φορά, την επέμβασή του ως κίνηση προστασίας της Κεμαλικής λειτουργίας του κράτους και της Δημοκρατίας. (Birand, 1987, σ. 42-44).

Το νέο καθεστώς εγκοιλώθηκε την ισλαμική θρησκεία, απευθυνόμενο αφενός στους απλούς πιστούς που υιοθετούσαν την κοσμικότητα και τους ριζοσπάστες, αφετέρου, που την αμφισβητούσαν, στο πλαίσιο μιας νέας κρατικής ιδεολογίας που επιχειρούσε να συγκεράσει την καπιταλιστική ανάπτυξη με την ισλαμική – θρησκευτική αφύπνιση, τη λεγόμενη **τουρκο-ισλαμική σύνθεση**, της οποίας τα τρία

βασικά συστατικά στοιχεία ήταν ο θεσμός της οικογένειας, το τζαμί και το στρατόπεδο. Έτσι η κεμαλική ελίτ υιοθέτησε το Ισλάμ ώστε η θρησκεία να καταστεί εργαλείο κοινωνικού ελέγχου και διακήρυξε την αφοσίωση του Ισλάμ στην πρόοδο και τις τεχνολογικές καινοτομίες, αφενός, και τον πόλεμο κατά του κομμουνισμού και της τρομοκρατίας, αφετέρου (Μούδουρος, ό.π., σ. 146-148).

Το νέο Σύνταγμα, το οποίο τέθηκε σε δημοψήφισμα στις 7 Νοεμβρίου του 1982 και υπερψηφίσθηκε με ποσοστό 91,4%, ουσιαστικά ήταν ένα συνονθύλευμα νόμων και κανόνων που θα διατηρούσε την εσωτερική τάξη και ασφάλεια της χώρας εις βάρος των συνταγματικών ελευθεριών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ίδιας της λειτουργίας της Δημοκρατίας και προνοούσε για την ανάδειξη του στρατηγού Κενάν Εβρέν, στη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας για επτά έτη, ενώ ο ρόλος του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας αναβαθμίστηκε ακόμα περισσότερο και οι αποφάσεις του πλέον έλαβαν δεσμευτικό χαρακτήρα για την όποια κυβέρνηση (ΕΛΙΑΜΕΠ, σ. 27).

Το **1983** ιδρύθηκε στην Τουρκία το *Κόμμα της Ενημερίας*. Ήταν ένα αμιγώς ισλαμιστικό κόμμα με εχθρική στάση στη δυτικοποίηση της Τουρκίας και, κατά συνέπεια, σε όσους είχαν δεχτεί επιρροές ή συνεργάζονταν μαζί της, όπως το Ισραήλ, η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι Η.Π.Α. Ιδεολογία του ήταν η πίστη στο Ισλάμ και στα διδάγματά του, η αντίθεση στις νέες ιδέες και πρακτικές που έρχονταν από τη Δύση. Υποστήριζε ότι αλλαγές, όπως ο τραπεζικός τόκος και οι ξένες επενδύσεις διέφθειραν την πιστή του λαού. Η συνεχής ανοδική πορεία του κόμματος διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο στην τουρκική πολιτική και κοινωνική σκηνή, ενώ ο αρχηγός του Ερμπακάν, το 1995, αναδείχθηκε πρωθυπουργός. Η εξτρεμιστική πολιτική του στη Λιβύη και το Ιράν, καθώς και η υποστήριξή του για τη μουσουλμανική παιδεία και τον πολιτισμό, τον ανάγκασαν να παραιτηθεί τον Ιούνιο του 1997 (Στίγκας, 23- 26).

Στο μεταξύ στις εκλογές του 1983 το συντηρητικό *Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας* εξασφάλισε πλειοψηφία, και ο ηγέτης του, Τουργκούτ Οζάλ, έγινε πρωθυπουργός, επανεξελέγη το 1987 και διαδέχθηκε το 1989 τον Εβρέν στην Προεδρία της Δημοκρατίας. Το *Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας*, αποτελούσε «μωσαϊκό ιδεολογικών προσεγγίσεων θρησκευτικού, εθνικιστικού συντηρητισμού και οικονομικού φιλελευθερισμού» και, στην πραγματικότητα φαίνεται ότι ήταν «το

πολιτικό όργανο» υλοποίησης των νεοφιλελεύθερων επιταγών μέσα στα τουρκο-ισλαμικά ιδεολογικά πλαίσια» (Μούδουρος, ό.π., σ. 148).

Η θρησκευτικότητα έγινε περισσότερο εμφανής στη δημόσια σφαίρα, εφόσον ο Οζάλ επέτρεψε κορανικά μαθήματα στην εκπαίδευση και έδωσε άδεια λειτουργίας ιδιωτικών θρησκευτικών σχολών, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό τις ισλαμικές αξίες. Τα ιεροδιδασκαλεία αυξήθηκαν και οι απόφοιτοί τους απέκτησαν τη δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε πανεπιστημιακά τμήματα, όπως η νομική, η μηχανική και η δημόσια διοίκηση, εισερχόμενοι στην αγορά εργασίας, είτε ως δημόσιοι υπάλληλοι είτε ως αυτοεργοδοτούμενοι, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση μιας διακριτής ισλαμικής ταυτότητας στον δημόσιο χώρο (Μούδουρος, ό.π., σ. 150-151).

Στο διάστημα αυτό ο στρατιωτικός νόμος εφαρμόζονταν παντού, εκτός από τέσσερις επαρχίες της ΝΑ Τουρκίας, στις οποίες το κόμμα των Κούρδων Εργατικών του Κουρδιστάν, το γνωστό PKK, ξεκίνησε αντάρτικη εκστρατεία στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Την περίοδο αυτή περίπου 300.000 μουσουλμάνοι Τούρκοι πέρασαν από τη Βουλγαρία στην Τουρκία για να αποφύγουν κυβερνητικές απόπειρες βουλγαρικής βίας. Κατά τη διάρκεια του πολέμου του Περσικού Κόλπου (1991), η Τουρκία επέτρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες να ξεκινήσουν αεροπορικές επιθέσεις εναντίον του Ιράκ από το έδαφος της Τουρκίας, ενώ την ίδια χρονιά την πρωθυπουργία της χώρας ανέλαβε ο Ντεμιρέλ, τον οποίο διαδέχθηκε η πρώτη γυναίκα πρωθυπουργός στην ιστορία της Τουρκίας, η Τανσού Τσιλέρ. Μετά από σύντομη οικονομική άνθηση στα τέλη της δεκαετίας του 1980, ο υψηλός πληθωρισμός, το μεγάλο εξωτερικό χρέος και ο αντίκτυπος των ελλειμματικών δαπανών οδήγησαν σε οικονομική κρίση τη χώρα, το 1994 (Στίγκακς, σ. 18-20).

Στις 28 Φεβρουαρίου **1997**, η νέα ανάμειξη του Στρατού στην πολιτική έγινε γνωστή στην ιστορία ως το βελούδινο πραξικόπημα. Η συστηματική φιλελευθεροποίηση του Τουρκικού πολιτικού συστήματος στη δεκαετία του 80, με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1987, επέτρεψε στις πολιτικές δυνάμεις της άκρας δεξιάς και πιο συγκεκριμένα στις ισλαμικοπολιτικές δυνάμεις να επανέλθουν δυναμικά στην κεντρική πολιτική σκηνή της χώρας. Το *Κόμμα της Ευημερίας* ενός από τα δυναμικότερα στελέχη της Ισλαμικής πτέρυγας, του Νετζεμντίν Ερμπακάν, άρχισε να αναδύεται ως ρυθμιστικός παράγοντας στις πολιτικές ισορροπίες της χώρας. (ΕΛΙΑΜΕΠ, σ. 27).

Ο σημαντικότερος ίσως λόγος για την άνοδο του πολιτικού Ισλάμ στην Τουρκία ήταν η στρατηγική που ακολούθησε ο Τουργκούτ Οζάλ, ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς άνδρες της σύγχρονης Τουρκίας, ο οποίος επιδίωξε να κινητοποιήσει υπέρ του τις μάζες της υπαίθρου που παρέμεναν βαθύτατα συντηρητικές και πιστές στο θρησκευτικό δόγμα των προγόνων τους, χωρίς να αμφισβητεί τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους. Ο ξαφνικός θάνατός του, τον Απρίλιο του 1993, δημιούργησε ένα δυσαναπλήρωτο πολιτικό κενό στο επίπεδο της πολιτική εκπροσώπησης των συντηρητικών στρωμάτων της τουρκικής κοινωνίας που έσπευσε να το καλύψει ο έμπειρος ισλαμιστής Ερμπακάν. Η εσωτερική κρίση που κυριαρχούσε στο εσωτερικό των Κεμαλικών κομμάτων και οι προσωπικές αντιπάθειες μεταξύ ηγετικών φυσιογνωμιών του κοσμικού πολιτικού κόσμου, όπως οι Γιλμάζ- Τσιλέρ κ.ά., βοήθησαν τον Ερμπακάν να ανέβει στην πρωθυπουργία της χώρας στις 28 Ιουνίου του 1996 μέσω συμμαχίας με την Τανσού Τσιλέρ και το κόμμα του *Ορθού Δρόμου*. Οι οπαδοί του Κόμματος της Ευημερίας είδαν την άνοδο της παράταξης στην Πρωθυπουργία ως δυναμική επιστροφή του Ισλάμ που δεν θα περιοριζόταν σε πολιτικό επίπεδο αλλά θα επηρέαζε τις πολιτειακές και κοινωνικές δομές του κράτους, επιλογή του ίδιου του Ερμπακάν, για λεκτική ικανοποίηση των ψηφοφόρων του, με την ελπίδα ότι θα μπορούσε να ελέγξει τις αντιδράσεις του Στρατού και να αποφύγει την αποπομπή του από το κόμμα του, γεγονός στο οποίο απέτυχε ως προς το να ελέγξει τα στελέχη της παράταξης του και να συνειδητοποιήσει ότι ο Στρατός δεν θα είχε το παραμικρό πρόβλημα να επέμβει για άλλη μια φορά όταν οι συνθήκες το απαιτούσαν και το επέτρεπαν. (ΕΛΙΑΜΕΠ, σ. 27-29).

Η συγκυβέρνηση Τσιλέρ – Ερμπακάν χαρακτηρίστηκε από οικονομική κάμψη στην εθνική παραγωγή, αύξηση των ποσοστών ανεργίας στους νέους, έντονη κρατική διαφθορά και συνεχόμενες τριβές με το στράτευμα, λόγω της αμφισβήτησης από τον Πρωθυπουργό του κοσμικού χαρακτήρα της χώρας. Η εθνική οικονομία παρουσίαζε μια από τις σημαντικότερες κάμψεις των τελευταίων δεκαετιών, ενώ την ίδια περίοδο η κυβέρνηση υιοθετούσε πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων. Οι σχέσεις μεταξύ Στρατού και Ερμπακάν ολοένα χειροτέρευαν. Την πρωτοχρονιά του 1997 ο Ισλαμιστής δήμαρχος της πόλης Sintzan, κοντά στην Άγκυρα, διοργάνωσε εκδήλωση υπέρ του Παλαιστινιακού Αγώνα υπό την ονομασία «Βραδιά για την Ιερουσαλήμ». Στην εκδήλωση είχε προσκληθεί ο Ιρανός πρέσβης ο

οποίος μίλησε εναντίον του Ισραήλ, στενού συμμάχου της Τουρκίας, και εναντίον του κοσμικού χαρακτήρα του Τουρκικού κράτους. Η απάντηση του Στρατού ήρθε τρεις ημέρες μετά, όταν μια μεγάλη φάλαγγα στρατιωτικών οχημάτων παρέλασε μέσα στο κέντρο της πόλης απλώς και μόνο για να στείλει τα κατάλληλα μηνύματα στους αρμόδιους αποδέκτες, ενώ ο ίδιος ο Δήμαρχος παύθηκε των καθηκόντων του και φυλακίσθηκε με την κατηγορία της αναμόχλευσης θρησκευτικού πάθους. Στις 28 Φεβρουαρίου ο Στρατός παρέδωσε μια σειρά αιτημάτων στην κυβέρνηση που ως στόχο είχαν να περιορίσουν την παρουσία των Ισλαμιστών στην παιδεία και στη δημόσια διοίκηση. Λίγες εβδομάδες αργότερα το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας ανακοίνωσε ότι το επιτελείο του Πολεμικού Ναυτικού σχημάτισε μια ειδική εξεταστική επιτροπή εμπειρογνομόνων με σκοπό τη συλλογή στοιχείων για ενέργειες φονταμενταλιστικού χαρακτήρα από μέλη της κυβέρνησης, που ως σκοπό είχαν να πλήξουν τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους.

Η κυβέρνηση αποδέχθηκε το Στρατιωτικό τελεσίγραφο χωρίς να το εφαρμόσει, προσπαθώντας να κερδίσει χρόνο. Ο Ερμπακάν ήταν σίγουρος ότι μια βίαιη επέμβαση των Στρατιωτικών δεν θα ήταν δυνατή λόγω του ότι ο Στρατός δεν θα έκανε μια κίνηση που θα έδινε την ευκαιρία στους οπαδούς του Ισλαμικού κόμματος να διαδηλώσουν στους δρόμους για τυχόν ακύρωση της λαϊκής ετυμηγορίας. Έσφαλε, όμως, ως προς το να υποτιμήσει τις στενές σχέσεις του Κεμαλικού πολιτικού συστήματος με τους Στρατιωτικούς και την απόλυτη εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στις κινήσεις του κεμαλικού ιερατείου, που για άλλη μια φορά προετοιμαζόταν να παρουσιασθεί στην κοινή γνώμη ως ο μοχλός θωράκισης της λειτουργίας του τουρκικού πολιτεύματος. Στις 21 Μαΐου ο Εισαγγελέας του Ανώτατου Δικαστηρίου της χώρας, Βουράλ Σαβάς, ζήτησε να κηρυχθεί παράνομο το Κόμμα Ευημερίας προβάλλοντας ως αιτιολογία ότι το κόμμα είχε μεταβληθεί σε εστία οργανωμένης εγκληματικής δράσης. Δεκάδες βουλευτές του Κόμματος του Ορθού Δρόμου της Τανσού Τσιλέρ εγκατέλειψαν τον κυβερνητικό συνασπισμό και ο ίδιος ο Ερμπακάν υπέβαλε την παραίτηση του από την κυβέρνηση επιδιώκοντας να αποφύγει πολιτικές διώξεις. Ο Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ έδωσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Μεσούτ Γιλμάζ ηγέτη του Κόμματος της *Μητέρας Πατρίδας*, ο οποίος σχημάτισε κυβέρνηση συνασπισμού με τον Μπουλέντ Ετσεβίτ (*Κόμμα Δημοκρατικής Αριστεράς*) και τον Χουσαμεντίν Τσιτορούκ (*Κόμμα Δημοκρατικής Τουρκίας*), ενώ το

κόμμα της Ευημερίας, απαγορεύτηκε το 1998 καθώς και η συμμετοχή του Ερμπακάν στην πολιτική για πέντε χρόνια. Ο Στρατός είχε για άλλη μια φορά δείξει την πραγματική του ισχύ αλλά και την άρνηση του να ανεχθεί το οτιδήποτε θεωρούσε ότι μπορεί να επηρεάσει τον Κεμαλικό χαρακτήρα του κράτους με τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης, για άλλη μια φορά, ενισχυτικές προς τον Στρατό (Zurcher, οπ. παρ., σελ. 383-4).

Ο πρώτος πρόεδρος της Τουρκίας, ο οποίος δεν προέρχονταν από τις τάξεις του στρατού ή της πολιτικής, ήταν ο δικαστής Αχμέτ Νετσοντέτ Σεζέρ, ο οποίος εξελέγη, το 2000. Τον Φεβρουάριο του 2001 ο πρωθυπουργός Μπουλέντ Ετσεβίτ, ο οποίος κατά τη διάρκεια της πρώτης του πρωθυπουργικής θητείας, το 1974, είχε διατάξει την εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο, ήρθε σε δημόσια αντιπαράθεση με τον Σεζέρ. Ο νέος πρόεδρος κατηγορήσε την κυβέρνηση Ετσεβίτ για αδυναμία στον αγώνα κατά της διαφθοράς, με συνέπεια την ένταση της οικονομικής κρίσης των τελευταίων ετών. Με πρόσκληση του Ετσεβίτ ο αντιπρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας, Κεμάλ Ντερβίς, επέστρεψε στην Τουρκία και ανέλαβε το υπουργείο Οικονομικών. Ο τρικομματικός κυβερνητικός συνασπισμός, του Κόμματος της Δημοκρατικής Αριστεράς, του Μπουλέντ Ετσεβίτ, του δεξιού Κόμματος της Εθνικιστικής Δράσης, του Ντεβλέτ Μπαχτσελί και του Κόμματος της Μητέρας Πατρίδας του Μεσούτ Γιλμάζ, αντιμετώπιζε προβλήματα τα οποία έγιναν ακόμα πιο σοβαρά μετά την εισαγωγή του πρωθυπουργού στο νοσοκομείο τον Μάιο του 2002. Η εμπιστοσύνη στις κυβερνητικές ικανότητες του Ετσεβίτ και στη διατήρηση της σταθερότητας αμφισβητούνται όλο και περισσότερο, καθώς η κατάσταση της υγείας του δεν βελτιώνονταν με αποτέλεσμα οι ρήξεις στον κυβερνητικό συνασπισμό να εντείνονται.

Την ίδια ώρα, η Ευρωπαϊκή Ένωση ασκούσε πιέσεις για την προώθηση των μεταρρυθμίσεων που είχε ζητήσει από την Τουρκία ως προϋπόθεση για την υιοθέτηση συγκεκριμένης ημερομηνίας έναρξης των ενταξιακών διαπραγματεύσεών της. Η Τουρκία προσπαθώντας να ισορροπήσει ανάμεσα στην παράδοση και στην ευρωπαϊκή πορεία της, την αντίδραση, αφενός των εθνικιστών στις μεταρρυθμίσεις, οι οποίες υποστηρίζουν ότι θα φέρουν τη χώρα σε μειονεκτική θέση και, αφετέρου, του κόμματος της Μητέρας Πατρίδας, που πιέζει για τον σχηματισμό φιλοευρωπαϊκής κυβέρνησης χωρίς τους εθνικιστές. Το καλοκαίρι η κρίση

κορυφώθηκε με τη μαζική αποχώρηση εξήντα βουλευτών από το κόμμα του Μπουλέντ Ετσεβίτ, ανάμεσα στους οποίους και ο Κεμάλ Ντερβίς και την υποχρεωτική προκήρυξη εκλογών, νωρίτερα από τον χρόνο κανονικής διεξαγωγής τους.

Οι εκλογές της **3ης Νοεμβρίου** χαρακτηρίστηκαν από πολιτικούς αναλυτές ως οι πλέον κρίσιμες της τελευταίας δεκαετίας, καθώς από το αποτέλεσμα τους εξαρτώνταν η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας, η συνέχιση του οικονομικού πακέτου βοήθειας από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, αλλά και η στάση της Άγκυρας απέναντι στο ενδεχόμενο μιας νέας στρατιωτικής εκστρατείας των Ηνωμένων Πολιτειών στο Ιράκ. Όλα τα κόμματα εμφανίζονται ως συνεχιστές του έργου του Κεμάλ, πιστοποιώντας για άλλη μια φορά με τον συγκεκριμένο τρόπο ότι η επιρροή και η λατρεία στο πρόσωπο του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ είναι διαχρονική και εκδηλώνεται σε κάθε έκφανση της ζωής στη σύγχρονη Τουρκία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΤΟΥ ΕΡΝΤΟΓΑΝ

2.1. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΡΝΤΟΓΑΝ

Το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) και η άνοδος του Ερντογάν

Οι κοινοβουλευτικές εκλογές τον Νοέμβριο του 2002 οδήγησαν σε νίκη το προερχόμενο από το ισλαμικό κίνημα *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης*, το οποίο ίδρυσαν ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν και ο Αμπντουλάχ Γκιουλ, σηματοδοτώντας το τέλος μιας εποχής κυβερνητικής αστάθειας και την αρχή της ανησυχίας για τους κύκλους που εκπροσωπούν την κοσμικότητα. Το *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης* (ΑΚΡ), κέρδισε το 34% των ψήφων και το 66% των εδρών στην εθνοσυνέλευση, ενώ το *Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα* ήταν το μόνο άλλο κόμμα που κέρδισε ένα ποσοστό (19,39%) το οποίο του επέτρεψε να τύχει εκπροσώπησης στην τουρκική εθνοσυνέλευση τη στιγμή που εννέα ανεξάρτητοι βουλευτές συγκέντρωναν συνολικό ποσοστό 1%. Έτσι το *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης* σχημάτισε την πρώτη μονοκομματική κυβέρνηση της Τουρκίας μετά το 1991, ενώ οι περισσότεροι αναλυτές υπογράμμιζαν ότι η νίκη του κόμματος του Ερντογάν σηματοδοτούσε «την επαναφορά του πολιτικού ισλάμ της δεκαετίας του 1990 στη εξουσία και τη συντηρητικότερη στροφή της τουρκικής κοινωνίας» (Μούδουρος, σ. 261-2).

Άξιο αναφοράς είναι ότι το ΑΚΡ ανέβηκε την εξουσία μετά από μια πολύ δύσκολη περίοδο για τη χώρα, καθώς είχε μεσολαβήσει ο σεισμός της Κωνσταντινούπολης τον Αύγουστο του 1999 και η οικονομική κρίση το 2001. Η επικράτηση του κόμματος ευνοήθηκε από τα σοβαρά προβλήματα υγείας του Τούρκου Πρωθυπουργού Έτσεβίτ και την άρνησή του να παραχωρήσει την εξουσία, η οποία οδήγησε στη διάλυση του κυβερνητικού συνασπισμού και στην αποσκίρτηση πολλών στελεχών της παράταξης που ίδρυσαν το *Κόμμα της Νέας Τουρκίας*, με αποτέλεσμα τον πολυκερματισμό της εκλογικής δύναμης του Κεμαλισμού σε πολλές παρατάξεις της Κεντροαριστεράς και του Κέντρου (Zurcher, οπ. π., σελ. 389-39). Στις εκλογικές τάσεις της εποχής κυριαρχούσε η θέληση του λαού για αλλαγή, ανάγκη την οποία *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης* κατάφερε να ταυτίσει με τον εαυτό του εισπράττοντας προς όφελός του τη λαϊκή δυσαρέσκεια, ενώ το μέχρι τότε πελατειακό σύστημα και το κεμαλικό μοντέλο αυταρχικής διαχείρισης του κράτους καθώς και τα

συμφέροντα που αυτό εξυπηρετούσε, απονομιμοποιήθηκαν πλήρως στη συνείδηση του λαού (Μούδουρος, σ. 260-262).

Η πλειοψηφία των ψηφοφόρων του κόμματος ήταν οπαδοί της συντηρητικής Ισλαμικής πολιτικής ιδεολογίας, αλλά παράλληλα το κόμμα ψηφίστηκε και από μεγάλη μερίδα Κούρδων πολιτών και αριστερών, οι οποίοι με την ψήφο τους εξέφρασαν τη διαμαρτυρία τους κατά του κεμαλικού συστήματος. Τις ψήφους των Κούρδων πολιτών κέρδισε το κόμμα του Ερμπακάν, λόγω των υποσχέσεων που έδωσε για κοινή θρησκεία και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και οι οποίες μεταφέρθηκαν στον Ερντογάν λόγω του ότι αυτός ήταν εκφραστής της ευρύτερης ισλαμικής πολιτικής ιδεολογίας συσπειρώνοντας εκείνους τους Κούρδους, οι οποίοι αρνούμενοι τον εθνικομαρξιστικό ακτιβισμό του ΠΚΚ επιζητούσαν τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους στο εσωτερικό της χώρας (Γιαλλουρίδης, 2013).

Το AKP κατά την προεκλογική περίοδο έδειξε φιλοευρωπαϊκό προφίλ υποστηρίζοντας με θέρμη την προσπάθεια εισόδου της χώρας στην Ε.Ε. και μια σειρά Δυτικών μεταρρυθμίσεων οι οποίες απομόνωναν και απομάκρυναν τη χώρα από την ισλαμιστική επιρροή, προωθούσε το άνοιγμα της χώρας στα ισλαμικά κράτη της Κεντρικής Ασίας και ήταν διαφοροποιημένο από την πολιτική σκέψη του Ερμπακάν. Σε οικονομικό επίπεδο προπαγάνδιζε παροχές και φοροελαφρύνσεις στα μεσαία και μικρομεσαία κοινωνικά στρώματα (Λίτσας, σ. 33).

Ο Αμπντουλάχ Γκιουλ έγινε πρωθυπουργός, διότι ο ηγέτης του κόμματος, Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, είχε καταδικαστεί το 1999 με φυλάκιση και στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, θεωρούμενος ως συνεχιστής και διάδοχος του Ερμπακάν. Με συνταγματική τροπολογία τριών άρθρων του νέου κοινοβουλίου, ωστόσο, ο Ερντογάν ανέλαβε την εξουσία ως πρωθυπουργός το 2003 (ο Γκιουλ ανέλαβε τη θέση του αντιπροέδρου και του υπουργού εξωτερικών) και ως πρόεδρος από το 2014, αφού υιοθέτησε ένα ισλαμο-συντηρητικό πρόγραμμα, επικαλούμενος τη δόξα των σουλτάνων. Το 2016 διέφυγε απόπειρας στρατιωτικού πραξικοπήματος από στασιαστές στρατιώτες την οποία ακολούθησαν έντονες διώξεις. Η εκλογική νίκη του 2002 ερμηνεύτηκε από πολλούς καταξιωμένους πολιτικούς αναλυτές ως η αντεπίθεση του εκσυγχρονισμού απέναντι στο κεμαλικό κατεστημένο.

Η οικονομική ευμάρεια που δημιουργήθηκε, η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος των Τούρκων πολιτών, και οι ραγδαίοι ρυθμοί ανάπτυξης που παρουσίαζε η Τουρκική οικονομία από τα μισά της δεκαετίας το 2000, φτάνοντας ακόμα και στο 8% ανάπτυξης, αποτέλεσαν γεγονότα ικανά να κρατήσουν το AKP στην εξουσία αυξάνοντας την εκλογική του επιρροή, και καθιστώντας τον Ταγίπ Ερντογάν αδιαφιλονίκητο ηγέτη της Τουρκίας (Γιαλλουρίδης, ό.π.).

Τον Δεκέμβριο του 2002, η Ευρωπαϊκή Ένωση αρνήθηκε να ορίσει ημερομηνία για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας, λόγω των αθρόων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην τουρκική δημοκρατία και, ίσως- όπως πολλοί Τούρκοι αναλυτές διατείνονται, λόγω του ότι η Τουρκία είναι ένα ισλαμικό έθνος. Μετά την επιδείνωση των σχέσεων, λόγω της αποτυχίας των συνομιλιών για την επανένωση της Κύπρου με την υποστήριξη των Ηνωμένων Εθνών και την απόρριψη των προτεινόμενων όρων από τους Τουρκοκύπριους, το τουρκικό κοινοβούλιο ψήφισε μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούσαν στη διευκόλυνση της εισόδου της Τουρκίας στην ΕΕ. Με αφορμή κριτήρια εκδημοκρατισμού που περιλαμβάνονται στα κεφάλαια ένταξης, θέσπισε μέτρα πολιτικού ελέγχου του στρατού, όπως ο έλεγχος των οικονομικών των Ενόπλων δυνάμεων, η πλειοψηφία πολιτικών στα συλλογικά όργανα και η θεσμική τοποθέτηση του αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων από τον Υπουργό Άμυνας. Η κυβέρνηση του Ερντογάν υποστήριξε τις διαπραγματεύσεις του ΟΗΕ για την επανένωση της Κύπρου και πίεσε για επικύρωση της συμφωνίας (Απρίλιος 2004) από τους Τουρκοκύπριους. Ωστόσο, η απόρριψη της συμφωνίας από τους Ελληνοκύπριους άφησε την κατάσταση στο νησί ανεπίλυτη.

Από το 2002 μέχρι σήμερα το AKP και ο Ερντογάν έχουν φέρει αλλαγές στην Τουρκία, ανατρέποντας πολλές πτυχές της κεμαλικής κληρονομιάς, ξεκινώντας από την επαναφορά της ισλαμικής ηθικής (π.χ. μαντήλα) μέχρι την επανεξέταση της θέσης της Τουρκίας στον κόσμο, στο πλαίσιο τάσης, που έγινε γνωστή ως Νεοοθωμανισμός. Η τάση αυτή υπήρξε απόρροια του αναμφισβήτητου στοιχείου ιδεολογικής ταυτότητας του κόμματος, της επιλογής του νεοφιλελεύθερου μοντέλου ανάπτυξης της Τουρκίας το οποίο ταυτίζονταν με ένα «αντι- κεμαλικό» δόγμα, εφόσον εξ ορισμού απαιτούσε την αλλαγή ρόλου του κράτους και της θέσης του κεμαλικού κατεστημένου. Το 2004 κατατέθηκε νομοσχέδιο για την αποκέντρωση της

δημόσιας διοίκησης και παραχώρηση περισσότερων αρμοδιοτήτων σε τοπικό επίπεδο, στοχεύοντας στην ανάδειξη νέων και δομών που υποστήριζαν τους ισλαμικούς οικονομικούς πρωταγωνιστές (Λίβας, σ. 279-285).

Μετά την εκλογική νίκη του 2011 με το, επίσης, υψηλό ποσοστό του 49,22%, ο Ταγίπ Ερντογάν θέλοντας να ενδυναμώσει την παρουσία του κόμματος στη δημόσια διοίκηση της χώρας, φυλάκισε με το πρόσχημα πιθανού πραξικοπήματος πολλούς «αντιφρονούντες», απαγόρευσε μεγάλες διαδικτυακές ιστοσελίδες παγκοσμίου βεληνεκούς, - «youtube» και «twitter»- καθιστώντας πλέον σαφές ότι η Τουρκία απομακρύνονταν από το πρότυπο μιας δυτικής ευνομούμενης δημοκρατίας. Επιπλέον με το άρθρο 301 του Τουρκικού Ποινικού Κώδικα που αφορά «στην προσβολή του τουρκικού κράτους, των κρατικών δομών και της Τουρκικής Δημοκρατίας» και την «τρομοκρατική προπαγάνδα» είναι συχνό το φαινόμενο συλλήψεων δημοσιογράφων και ακαδημαϊκών, που εκφράζουν απόψεις ή δημοσιεύουν κείμενα που δεν είναι αρεστά στην κυβέρνηση όπως με τον Τούρκο νομπελίστα Ορχάν Παμούκ που για τη δήλωσή του «*ότι τριάντα χιλιάδες Κούρδοι και ένα εκατομμύριο Αρμένιοι έχασαν τη ζωή τους στη χώρα του και κανείς δεν μιλάει γι' αυτό*» κατηγορήθηκε αλλά δεν δικάστηκε, σύμφωνα με τον ίδιο, λόγω του ότι είναι διάσημος (Βλαστού, 2013).

Οι εκλογές απέδειξαν ότι αυτό που ονομάζουμε ερντογανισμός έχει εδραιωθεί στην Τουρκία. Είναι δύσκολο να αποτιμήσουμε πώς μεταφράζεται κοινωνικά η δύναμή του, το κρίσιμο όμως είναι ότι οι εκλογές, με τον τρόπο που έγιναν, δείχνουν ότι ύστερα από 15 χρόνια στην εξουσία είναι πανίσχυρος. Μπορεί να επιβάλει το προεδρικό σύστημα, τις αλλαγές που έχει προτείνει ήδη από το δημοψήφισμα του 2017, ενώ έχει και την πλειοψηφία στη Βουλή. Αρα μπορεί χωρίς κανένα πρόβλημα, τουλάχιστον σε κοινοβουλευτικό επίπεδο, να περάσει αυτά που θέλει. Εχουμε μετασχηματισμό του πολιτειακού συστήματος της Τουρκίας από κοινοβουλευτικό σε προεδρικό χωρίς να υψώνονται προσχώματα. (Σία Αναγνωστοπούλου, 2018).

Τα μεγάλα ποσοστά του Ερντογάν καταγράφονται στη λεγόμενη Ανατολία, δηλαδή στο κέντρο της Τουρκίας και προς ανατολικά. Εκεί έχει κοινωνική βάση πάρα πολύ μεγάλη, η οποία απέκτησε οικονομική υπόσταση χάρη σ' αυτόν. Ο Ερντογάν έθεσε ένα δίλημμα: δημοκρατία ή οικονομική σταθερότητα; Ο ίδιος φαίνεται να προβάλλει τον εαυτό του και να γίνεται πιστευτός λέγοντας ότι ενσαρκώνει την

οικονομική σταθερότητα, διότι απ' αυτόν δημιουργήθηκε μια «τάξη» την οποία υποστήριξε. Δηλαδή ο Ερντογάν δεν είναι χωρίς ρίζες στην κοινωνία. Άρα αυτοί που έχουν επωφεληθεί από την παρουσία και την πολιτική του είναι πολλοί και τον στηρίζουν. Από την άλλη πλευρά, η αντιπολίτευση, οι «Δημοκρατικοί» έτσι όπως τους λένε κατά το αμερικανικό σύστημα, δεν έχουν κατορθώσει ακόμη να αποκτήσουν κοινωνική βάση. Έχουν την παραδοσιακή βάση τους, κυρίως στα παράλια της Τουρκίας και σε μεγάλο μέρος της Κωνσταντινούπολης, αλλά δεν έχουν κατορθώσει να πείσουν τη μεγάλη μάζα της κοινωνίας της Τουρκίας ότι πρόκειται να εξασφαλίσουν την οικονομική σταθερότητα. Μην ξεχνάμε ότι ο Ερντογάν ανέλαβε την Τουρκία, όταν ήταν στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και σε οικονομική κατάρρευση. Αυτό, παρόλο που έχουν περάσει σχεδόν είκοσι χρόνια, οι Τούρκοι δεν το ξεχνάνε. Δεν το ξεχνά, κυρίως, αυτή η μεγάλη μάζα η οποία χειραφετήθηκε οικονομικά.

Η Τουρκία ήταν και παραμένει διαχωρισμένη: από τη μια πλευρά ένα κράμα εθνικιστών ισλαμιστών οι οποίοι είναι βαθιά θρησκευόμενοι και απορρίπτουν τον δυτικό τρόπο ζωής και από την άλλη οι φιλοευρωπαίοι, οι οποίοι επιθυμούν τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού ευνομούμενου δυτικού κράτους. Οι αναταραχές και οι διαδηλώσεις είναι το αποτέλεσμα της ισλαμιστικής στροφής του Ερντογάν με πρώτη μεγάλη αντίδραση τη διαδήλωση στο πάρκο Gezi, δημιούργησε και τη διαμάχη με το κίνημα του Φετχουλλάχ Γκιουλέν.

Η Τουρκία παραμένει μια αυστηρά μουσουλμανική χώρα με έντονα θρησκευτικά ρεύματα, και, παρά το ότι κατάφερε να διαχωρίσει τη θρησκεία από το κράτος, οι ισλαμιστές έχουν διεισδύσει στον κρατικό και διοικητικό μηχανισμό. Η άνοδος στην εξουσία του κόμματος του Ερντογάν επανέφερε τη δυναμική των πληθυσμιακών αυτών ομάδων στο προσκήνιο, εστιάζοντας, εκτός των άλλων στην εκπαίδευση μιας νέας γενιάς δραστήριων πιστών με πολλούς τρόπους, μεταξύ των οποίων και, μέσω της αύξησης των ιερατικών σχολείων.

2.2.Τουρκικός εκσυγχρονισμός και Ισλάμ

2.2.1. Ανατροπή της κεμαλικής κληρονομιάς - στροφή στον νεοοθωμανισμό

Η νέα Τουρκική Δημοκρατία του Κεμάλ κατήργησε το Χαλιφάτο και τον ισλαμικό νόμο, διέλυσε τις αδελφότητες και τα ιεροδιδασκαλεία, απαγόρευσε την ισλαμική ενδυμασία και επέβαλε την κοσμικότητα (laiklik) ως έναν ή, ίσως, και τον σημαντικότερο πυλώνα του νέου καθεστώτος. Όμως, δεδομένου ότι ποτέ και πουθενά κατεστημένες αντιλήψεις και ριζωμένες νοοτροπίες δεν καταργήθηκαν με διατάγματα, είναι φυσικό μεγάλο μέρος της κοινωνίας να βιώσει τις αλλαγές αυτές ως καταπιεστικές. Γι' αυτό μόλις το καθεστώς έκανε τα πρώτα βήματα εκδημοκρατισμού μετά το 1950, εκδηλώθηκε και η πρώτη αντίδραση στην εκκοσμίκευση. Η διαπάλη ανάμεσα στον κεμαλισμό και την ισλαμική αντιπολίτευση χαρακτήρισε την τουρκική πολιτική για μισό αιώνα. Στην προσπάθεια ανάσχεσης της δεύτερης το πρώτο κατέφυγε μέχρι και σε πραξικοπήματα, έως ότου η αντίσταση κάμφθηκε.

Η θρησκεία ως παραγωγός πολιτικής βρέθηκε εκ νέου στο προσκήνιο, γεγονός που έγινε ιδιαίτερα αισθητό στη διεθνή πολιτική, η οποία άρχισε να σημαδεύεται από την ισλαμική τρομοκρατία και τη μουσουλμανική πολιτιστική και δημογραφική διεύδυση στη Δύση. Παράλληλα, πολιτικά κινήματα με θρησκευοκεντρικό χαρακτήρα αναβιώνουν σε μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού κόσμου. Ενδεικτικές της τάσης υπήρξαν οι εξελίξεις στην Τουρκία, όπου οι ρίζες της ισλαμοποίησης είναι βαθύτερες από άλλες ισλαμικές χώρες. Εκπροσωπώντας τη «σιωπηρή πλειοψηφία», η οποία επί μακρόν δυσανασχετούσε με το κοσμικό, δυτικόφιλο πνεύμα του Κεμαλισμού, ο Ρ.Τ. Ερντογάν και ο «θεωρητικός» του Α. Νταβούτογλου και αντλώντας την έμπνευση τους από την Οθωμανική αυτοκρατορία, δίνουν καθαρά ισλαμικό χαρακτήρα στο τουρκικό κράτος, γεγονός που σημαίνει όχι μόνο μετασχηματισμό του τουρκικού εθνικού αφηγήματος και κοινωνική αποεκκοσμίκευση, αλλά, επίσης, αναδιάταξη της εξωτερικής πολιτικής.

Δεν είναι η πρώτη φορά που η Τουρκία, ούσα σε ιστορικό σημείο καμπής, επιστράτευσε την πίστη για να επαναπροσδιορίσει την ταυτότητα της. Η νεοοθωμανική αναβίωση αποτελεί εν πολλοίς (και τηρουμένων των αναλογιών) επανάληψη του κινήματος του Πανισλαμισμού, όπως αυτό εκφράστηκε το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα από τον σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄.

Μετά το άνοιγμα του Οζάλ στους ισλαμιστές το 1980 ήρθε η άνοδος των ισλαμικών κομμάτων το 1990 (Ερμπακάν), με αποκορύφωμα την εκλογή του Ρ. Τ. Ερντογάν στην πρωθυπουργία της χώρας το 2002 με το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ).

Από το 2002 μέχρι σήμερα το ΑΚΡ και ο Ερντογάν έχουν φέρει πολλές αλλαγές στην Τουρκία, ανατρέποντας πολλές πτυχές της κεμαλικής κληρονομιάς. Από την επαναφορά της ισλαμικής ηθικής (π.χ. μαντήλα) μέχρι την επανεξέταση της θέσης της Τουρκίας στον κόσμο, όλη αυτή η τάση έγινε γνωστή ως Νεοοθωμανισμός.

2.2.2. Νεοοθωμανισμός: φιλοσοφική και θεωρητική βάση

Ο Οθωμανισμός ως κοσμοαντίληψη εμφανίζεται ως μία προσπάθεια αντίδρασης στις συνθήκες που διαμόρφωσε η Γαλλική Επανάσταση και στα εθνικιστικά κινήματα του 19^{ου} αιώνα μέσω μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτων). Ο Οθωμανισμός προσπαθούσε στο εσωτερικό να αποφύγει τον διαμελισμό του κράτους και στο εξωτερικό να ακολουθήσει μια αρμονική πολιτική με τη νέες αξίες και τη νέα τάξη πραγμάτων και τις διεθνείς συγκυρίες, όπως αυτές διαμορφώνονταν στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα. Ρητορική νεοοθωμανισμού προσπάθησε να αναπτύξει την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου ο Τ. Οζάλ επιχειρώντας να εναρμονίσει την πολιτική της Τουρκίας με τις διεθνείς συγκυρίες. Αυτή η ρητορική προσπάθησε να δημιουργήσει μία νέα πολιτική ταυτότητα και κουλτούρα, λαμβάνοντας υπόψη τα εθνικιστικά κινήματα που απειλούσαν την ενότητα του κράτους αφενός και προσπαθώντας να εναρμονίσει τις δυτικές με τις παραδοσιακές αξίες της Τουρκίας. Η προσπάθεια ένταξης στο ευρωπαϊκό σύστημα που χαρακτηρίζει την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας την περίοδο του Τανζιμάτων αντικαθίσταται την μεταψυχροπολεμική περίοδο από την προσπάθεια ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Νταβούτογλου, 2010, σ. 146-148).

Ο Α. Νταβούτογλου επαναφέρει το όραμα και της ιδεολογική ιδιοσυγκρασία των θέσεων του Νεοοθωμανισμού, ο οποίος, στις μέρες μας, κατανοείται ως απόπειρα επανεφεύρεσης της τουρκικής ταυτότητας, καρπός του συνθετικού και ερμηνευτικού έργου του στενού συνεργάτη του Ερντογάν και πρώην Υπουργού Εξωτερικών και Πρωθυπουργού του, Α. Νταβούτογλου με τίτλο *Το Στρατηγικό Βάθος*. Αντλεί τα σημεία αναφοράς του από τη θρησκευτική και ιστορική παράδοση ώστε να δημιουργήσει ένα νέο κοσμοθεωρία και πολιτική για την Τουρκία του 21ου αιώνας: η Τουρκία, για τους Ερντογάν και Νταβούτογλου, δεν είναι εξάρτημα της Δύσης ή μίας ξένης τάξης πραγμάτων. Αντιθέτως, παρουσιάζεται ως μία ανερχόμενη δύναμη, γεμάτη αυτοπεποίθηση και εξωστρέφεια, και με αξιώσεις περιφερειακής ηγεμονίας και πολιτιστικής ανεξαρτησίας. Το όνομα προδίδει ως πηγή έμπνευσης την Οθωμανική αυτοκρατορία. Το αυτοκρατορικό παρελθόν αποτελεί πηγή υπερηφάνειας και οδοδείκτη δράσης, ορίζοντας τη γεωγραφική πτυχή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Από την άλλη η οθωμανική κληρονομιά, άρρηκτα συνδεδεμένη με το Ισλάμ, το οποίο ερμηνεύει εκ νέου το παγκόσμιο πολιτικό

σύστημα με όρους διακριτούς από αυτούς του δυτικού παραδείγματος, και διατρανώνει την τουρκομουσουλμανική ανεξαρτησία παρέχει τη φιλοσοφική και αξιακή βάση του αφηγήματος (Νοβακόπουλος).

Το ισλαμικό κοσμοσύστημα διέπει το σύνολο της ανθρώπινης ύπαρξης με αξιώσεις πληρότητας και αυτοτέλειας. Η δυτική αντίληψη περί θρησκείας απορρίπτεται ως ακατάλληλη για το μουσουλμανικό κόσμο. Η θρησκεία είναι η βάση των πάντων στον μουσουλμανικό κόσμο και η πολιτική σκέψη και ο πολιτισμός αποτελούν φυσική συνέχειά της. Η ύπαρξη, λοιπόν, κοινωνικοπολιτικού συστήματος χωρίς αναφορά στον Αλλάχ δεν είναι εφικτή. Το κοινωνικό συμβόλαιο και η εγκόσμια εξουσία απορρέουν από το σύμφωνο Αλλάχ και Ανθρωπότητας, ενώ η νομιμότητα της πολιτικής εξουσίας ελέγχεται μέσω της προσήλωσής της στις αιώνιες ισλαμικές αξίες και τον ιερό νόμο και, με δεδομένο ότι το Κοράνιο δεν δίνει αυστηρές οδηγίες κρατικής οργάνωσης, οι μουσουλμάνοι επωφελούνται από τις πολιτικές παραδόσεις άλλων πολιτισμών.

Το Ισλάμ αποτελεί και τον άξονα διαίρεσης του κόσμου. Οι Δυτικοί τον χωρίζουν σε έθνη, όμως ο Νεοοθωμανισμός ακολουθεί την παραδοσιακή ισλαμική ταξινόμηση. Ο κόσμος αποτελείται από τον Οίκο του Ισλάμ (*νταρ αλ-Ισλάμ*) και τον Οίκο του Πολέμου (*νταρ αλ-Χαρμπ*). Βασική ταυτότητα δε είναι η εθνική, αλλά αυτή του πιστού, η δε αίσθηση του ανήκειν πηγαίνει πρωτίστως στην *ούμα*. Το *νταρ αλ-Ισλάμ* αποτελεί το παγκόσμιο σύστημα διεθνών σχέσεων, με τις ισλαμικές κοινωνικοπολιτικές επιταγές να λειτουργούν ως κανονιστικό πλαίσιο. Τα εντός του *νταρ αλ-Ισλάμ* μουσουλμανικά κράτη (*αλ-ντάουλα*) εξασφαλίζουν την ευημερία και σταθερότητα του συστήματος ως εργαλεία για την εκπλήρωση της θείας αποστολής της *ούμα*.

Ο Νταβούτογλου επισημαίνει πως «δεν θέλουμε απλά ισλαμοποίηση μεμονωμένων εθνών κρατών αλλά νέα ερμηνεία της παράδοσης ως εναλλακτικού παγκοσμίου συστήματος», για να αποκρουσθεί η νεοαποικιοκρατία και η ομογενοποιητική παγκοσμιοποίηση του δυτικού πολιτισμού. Η τουρκική εθνική ταυτότητα όπως σφυρηλατήθηκε επί δεκαετίες από τους κεμαλικούς δεν απορρίπτεται, αλλά μεταβάλλεται και «ανοίγεται»- διευρύνεται για να εξυπηρετήσει τις σκοπιμότητες και τις ανάγκες της νέας Τουρκία

2.2.3. Η γεωπολιτική του Νεοοθωμανισμού - η έννοια του στρατηγικού βάθους

Σε πρακτικό επίπεδο, ο Νεοοθωμανισμός βασίζεται στο «στρατηγικό βάθος», κατά το οποίο το η Τουρκία και το εγγύς περιβάλλον της (Ευρασία) κατέχει κεντρική θέση που την καθιστά δυνητικά κυρίαρχη στην παγκόσμια ασφάλεια. Ο Νταβούτογλου ανέπτυξε έναν φιλόδοξο σχεδιασμό για μία εξωτερική πολιτική με ευρύ πεδίο δράσεως από το Μαγκρέμπ ως τα κινεζικά σύνορα, αναφέροντας πως η Τουρκία, «η οποία δημιουργήθηκε στη βάση του ιστορικού και γεωπολιτικού παρελθόντος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και υπεισήλθε στην κληρονομιά της, είναι αδύνατον να διανοηθεί και να σχεδιάσει την άμυνα της αποκλειστικά στο πλαίσιο των συνόρων που κατέχει» (Νταβούτογλου, 2010). Ειδικότερα, η Τουρκία η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο περιοχών γεωπολιτικού ενδιαφέροντος όπως η Μέση Ανατολή, τα Βαλκάνια και η Κεντρική Ασία, σύμφωνα με το δόγμα Νταβούτογλου, είναι αναγκαίο να ενεργεί ώστε να αξιοποιεί αποτελεσματικά όλες τις δυνατότητες που υπάρχουν και προσφέρονται στις εν λόγω περιοχές.

Σημειωτέον ότι και ο Αμπντουλάχ Γκιούλ ως Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας (2007 - 2014), Πρωθυπουργός (2002 - 2003) και Υπουργός Εξωτερικών της χώρας (2003 -2007) ανέφερε τα εξής: «Η ξεχωριστή ιστορική πολιτική και κοινωνική εμπειρία της Τουρκίας μας υποχρεώνει να αναλάβουμε το ρόλο και την ευθύνη της προώθησης της ειρήνης και της ασφάλειας»(Λίτσας, 2013, σ. 216). Συνεπώς είναι προφανές ότι το δόγμα του Στρατηγικού βάθους Νταβούτογλου, συνιστά μια πρόταση για την υλοποίηση των κύριων ηγεμονικών σχεδίων της Τουρκίας μέσω της λεγόμενης πολιτικής ήπιας ισχύος (Λίτσας, ό.π., σ. 211).

Παράλληλα με την διάθεση ηγεμόνευσης σε αυτόν τον χώρο, η Τουρκία με το *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξη* υιοθέτησε, στη βάση του «Δόγματος Νταβούτογλου» μια εξωτερική πολιτική «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες» και ταυτόχρονα επιχείρησε ανοίγματα στο Ισραήλ, το Ιράν, την Αρμενία, τα Βαλκάνια και τη Συρία, επιδιώκοντας την εφαρμογή πολιτικών ήπιας ισχύος και την εξομάλυνση των όποιων επιμέρους διαφορών και αντιθέσεων, ενώ εντάθηκαν οι προσπάθειες ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και λύσης του Κυπριακού και

Κουρδικού ζητήματος. Κύριος σκοπός της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής προβάλλει η προώθηση των συμφερόντων της χώρας χωρίς τη χρήση βίας.

Ο Νταβούτογλου υποστηρίζει πως η Τουρκία, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, κατέχει μία στρατηγική θέση με σημαντικότερα πλεονεκτήματα τα οποία έως σήμερα η Τουρκία δεν πέτυχε να αξιοποιήσει και στο μέλλον θα πρέπει να μην αρκεστεί στον ρόλο «γέφυρας» Δύσης και μουσουλμανικού κόσμου, αλλά να ενεργήσει ως χώρα με κεντρικό ρόλο γεωπολιτικά στην περιοχή, να πάψει να ασκεί στατική πολιτική και να αναλάβει ρόλο παράγοντα συμβολής στην περιφερειακή ειρήνη. Σύμφωνα με το δόγμα του στρατηγικού βάθους, η εξωτερική πολιτική δεν μπορεί πλέον να γίνεται αντιληπτή σε ένα πλαίσιο ανάπτυξης διμερών σχέσεων και δράσεων εξωτερικής πολιτικής, αλλά κυρίως, να γίνεται πλέον αντιληπτή ως ένα σύνολο διαδικασιών οι οποίες είναι αλληλένδετες μεταξύ τους και οι οποίες ενισχύονται εκατέρωθεν. Επισημαίνει ότι για μια μακροχρόνια στρατηγική προοπτική είναι αναγκαίο να λάβει κάποιος υπόψη το ιστορικό βάθος από το οποίο μπορεί να αντλήσει μια αντικειμενικά ορθή αξιολόγηση των δεσμών μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, καθώς και το γεωγραφικό και ιστορικό βάθος των δυναμικών και περίπλοκων σχέσεων μεταξύ των παραγόντων σε επίπεδο Τουρκίας, αλλά και σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο.

Ο Νταβούτογλου προχωρά και σε μια παρομοίωση λέγοντας ότι αν η Τουρκία γίνει αντιληπτή ως τοξοβόλος, όσο περισσότερο τεντώνει το τόξο της προς την πλευρά της Ασίας, τόσο πιο μακριά θα εκτείνεται το βέλος της στην Ευρώπη. Αυτό σημαίνει ότι αν η Τουρκία δεν αναπτύξει μια σταθερή πολιτική στην Ασία, είναι δεδομένο ότι οι ευκαιρίες της στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι ιδιαίτερος περιορισμένες (Onis Z., Yilmaz S. (2009), pp. 41).

Είναι προφανές ότι το δόγμα του στρατηγικού βάθους του Αχμέτ Νταβούτογλου, σχετικά με την τουρκική εξωτερική πολιτική, θεωρεί την Τουρκία κεντρικής σημασίας χώρα, αφενός για την περιφερειακή, αφετέρου δε για την παγκόσμια πολιτική και κρίνει αναγκαίο να αντιληφθεί την κεντρική στρατηγική της θέση και να αξιοποιήσει το ιστορικό και πολιτιστικό της υπόβαθρο για να αναπτύξει μια στρατηγική η οποία θα την ευνοήσει στο μέλλον. Η χρήση από τον Νταβούτογλου πολιτιστικών στοιχείων ως σημείων αναφοράς, οδηγούν αναπότρεπτα

σε μια ερμηνεία του δόγματος, η οποία αντιλαμβάνεται πως ο Νταβούτογλου πιθανότατα να προωθεί μια νεοοθωμανιστική σκέψη, ισλαμιστικού υποβάθρου.

Η Τουρκία φαινόταν να συνδυάζει την ισλαμική της ταυτότητα με την ιδιότητα ενός σύγχρονου κράτους προσηλωμένου στον ευρωατλαντισμό, αλλά η πολιτική αυτή έχει εξασθενήσει τα τελευταία χρόνια θέτοντας σε αμφιβολία τόσο τη δημοκρατικότητα του πολιτεύματος όσο και τη θέση της Τουρκίας στο δυτικό στρατόπεδο (ΗΠΑ-NATO). Η ρήξη με το Ισραήλ, οι πόλεμοι σε Συρία, Ιράκ και Λιβύη, η αναστάτωση στο Κουρδιστάν και η συνεχιζόμενη προκλητικότητα προς την Ελλάδα δείχνουν την αποτυχία (ή εγκατάλειψη) της πολιτικής «μηδενικών προβλημάτων».

Έτσι η Τουρκία αναπτύσσει συγκεκριμένη πολιτική ανάλογα με την περιοχή: στα Βαλκάνια επικαλείται την οθωμανική ιστορική κληρονομιά ως ανάμνηση ενότητας και ευημερίας της περιοχής, σε αντίθεση με τις συγκρούσεις που έφερε ο εθνικισμός. Οι μουσουλμανικές μειονότητες ενισχύονται υλικά και ηθικά, ως συμμαχικοί πληθυσμοί και μοχλοί πίεσης των βαλκανικών κρατών. Από τη Θράκη ως το Σαράγεβο κτίζει τεμένη, χρηματοδοτεί συλλόγους, προωθεί την ισλαμική-οθωμανική ταυτότητα και επενδύει, ελέγχοντας τμήματα της τοπικής οικονομίας. Για τη Μέση Ανατολή ως κοιτίδα του Ισλάμ και τελευταία επικράτεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είναι «η αναπόφευκτη ενδοχώρα» της Τουρκίας, προτείνεται η οθωμανική κληρονομιά ως αντίδοτο στις αποτυχίες του αραβικού εθνικισμού-παναραβισμού και του πολιτικού χάους. Επίσης η Τουρκία συσφίγγει τις σχέσεις της με το Αζερμπαϊτζάν, υποστηρίζοντάς το στη διαμάχη με την Αρμενία, αναγνωρίζει ως ομοθρήσκους και ομογενείς τους Τατάρους της Κριμαίας και προσπαθεί να ασκήσει επιρροή στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς του Βορείου Καυκάσου, αναπτύσσει στενούς δεσμούς με τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, η Τουρκία βλέπει την αναβίωση του Ισλάμ ως ευκαιρία. Ο ισλαμισμός γεννήθηκε ως αντίδραση στην Ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, και στη σύγχρονη εποχή της μεταψυχροπολεμικής «νεοαποικιοκρατίας» του Δυτικού κόσμου το ίδιο μοτίβο επαναλαμβάνεται. Στα πλαίσια της «συγκρούσεως των πολιτισμών», η Τουρκία παρουσιάζεται ως υπέρμαχος του εναλλακτικού ισλαμικού κοσμοσυστήματος, χωρίς τις ακρότητες του φονταμενταλισμού. Το οικουμενικό Ισλάμ, τους άνω του ενός δισεκατομμυρίου πιστούς του και τα δεκάδες

μουσουλμανικά κράτη, η Τουρκία τα βλέπει ως ανεκτίμητο γεωπολιτικό και γεωπολιτισμικό βάθος.

2.2.4. Η κοινότητα Γκιουλέν

Τα ιερατικά σχολεία ιδρύθηκαν τη δεκαετία του 1950 και αρχικά εκπαίδευαν κληρικούς. Στη συνέχεια μεταμορφώθηκαν σε σχολεία που προσέφεραν εναλλακτική μορφή παιδείας και τα οποία προσέλκυσαν κυρίως τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, παρέχοντας μεσημεριανό και πρωινό σε όλους τους μαθητές δωρεάν. Τόσο ο Ταγίπ Ερντογάν όσο και ο Αμπντουλλάχ Γκιουλ ήταν απόφοιτοι ιερατικών σχολείων.

Το κίνημα Γκιουλέν ή Χιζμέτ (κίνημα υπηρεσίας) ή Τζεμαάτ είναι ένα διεθνές θρησκευτικό και κοινωνικό κίνημα με φιλελεύθερο ισλαμιστικό χαρακτήρα. Ο ηγέτης του κινήματος, ιμάμης συνταξιοδοτημένος και θεολόγος Φετχουλλάχ Γκιουλέν και ο οποίος έχει ως βάση του την Πενσυλβάνια των ΗΠΑ, κατηγορήθηκε από τον Ερντογάν ως υπεύθυνος του πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 2016 και, με απόφαση της Τουρκικής Κυβέρνησης το κίνημα του Γκιουλέν ονομάστηκε τρομοκρατική οργάνωση. Η στοχοποίηση του κινήματος ως της σημαντικότερης απειλής για το καθεστώς Ερντογάν με σκοπό την ανατροπή του και την κατάληψη της εξουσίας από αυτό, έχει προκαλέσει ενδιαφέρον για την ιδεολογία, τη στελέχωση και, γενικότερα, τον τρόπο οργάνωσης και τις επιδιώξεις του κινήματος (Λίβας, 2017, σ. 73-74).

Ο Φετχουλλάχ Γκιουλέν συνδυάζει το Ισλάμ με τον δυτικό εκμοντερνισμό και φρόντισε για τον θεωρητικό διαχωρισμό του Ισλάμ της τουρκικής Ανατολίας από το Ισλάμ της Αραβίας. Η ισλαμική θρησκεία είναι προσωπικό ζήτημα, δεν αντιστρατεύεται την οικονομική ανάπτυξη, τον εκμοντερνισμό και την τεχνολογική πρόοδο και, επομένως, «προβάλλεται ένας ιδιότυπος «ισλαμικός ορθολογισμός» στο

επίκεντρο του οποίου βρίσκεται μια εκδοχή της κοσμικότητας όπου διασφαλίζεται το δικαίωμα στην πίστη» (Μούδουρος, ό.π., σ. 199-200).

Η κοινότητα Γκιουλέν δραστηριοποιήθηκε κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, με αφετηρία έναν μικρό κύκλο συμπαθούντων τον Γκιουλέν, οι οποίοι αποφάσισαν να ιδρύσουν στη Σμύρνη το κολέγιο Γιαμανλάρ, το οποίο αρχικά λειτουργούσε ως φροντιστήριο προετοιμασίας για την είσοδο στο Πανεπιστήμιο και, στη συνέχεια, από το 1982, λειτούργησε ως Γυμνάσιο. Μέσω φιλανθρωπικών και πολιτιστικών οργανώσεων, ίδρυσε πλατφόρμες όπου διεξάγονταν συζητήσεις για θέματα μερικά από τα οποία αποτελούσαν ταμπού για την τουρκική κοινωνία και με όλους αυτούς τους τρόπους διεύρυνε την κοινωνική της παρέμβαση. Δεν περιορίστηκε, όμως, μόνο σε αυτά, αλλά ενεπλάκη και στην οικονομία, ιδρύοντας επιχειρήσεις και εκπροσωπώντας ένα θεωρητικό μοντέλο στο οποίο το Ισλάμ παρουσιάζονταν προσαρμοσμένο στο πνεύμα του καπιταλισμού σύμφωνα με τα πρότυπα της βεμπεριανής αντίληψης, συνδέοντας την ισλαμική θρησκεία με τον νεοφιλελευθερισμό (Μούδουρος, 2017, σ. 200).

Μορφωμένα στελέχη της κοινότητας προωθήθηκαν στα ΜΜΕ, σε εταιρείες κατασκευών, στον τραπεζικό τομέα και σε τομείς της υγείας και της εκπαίδευσης, σε νοσοκομεία και ασφαλιστικές εταιρείες, ενώ, παράλληλα η κοινότητα Γκιουλέν διηύρυνε τη δραστηριότητά της και στην Κεντρική Ασία. Διαμορφώθηκε ένα τεράστιο δίκτυο ιδιωτικής εκπαίδευσης, που καλύπτει όλο το εύρος των εκπαιδευτικών αναγκών: νηπιαγωγεία, φροντιστήρια, σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οικοτροφεία και κοιτώνες για τα παιδιά της επαρχίας, κέντρα εκμάθησης ξένων γλωσσών, πολιτιστικά κέντρα και πανεπιστήμια. Τα σχολεία Γκιουλέν, πάνω από 700 στην Τουρκία και σε περισσότερες από 70 χώρες σε όλον τον κόσμο, χαίρουν μεγάλης αποδοχής τόσο στην Τουρκία όσο και στο εξωτερικό και αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη αποδοχή και από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, ενώ σε ορισμένες περιοχές (κεντρική και νοτιοανατολική Ασία, Αφρική) μπορούμε να πούμε ότι μονοπωλούν την παροχή υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης (Λίβας, 2017, σ. 74-76).

Τα σχολεία του δικτύου Χιζμέτ είναι πολύ υψηλού επιπέδου (95% περίπου είναι το ποσοστό επιτυχίας των μαθητών του δικτύου στο Πανεπιστήμιο). Ακολουθούν πιστά το εγκύκλιο πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας της χώρας στην

οποία είναι εγκατεστημένα, δίνουν έμφαση στα τεχνολογικά και επιστημονικά μαθήματα, τονίζουν την ανάγκη της μεθοδικής σκέψης και λογικής ανάλυσης, δίνουν έμφαση στις τέχνες, τον αθλητισμό και την απόκτηση γενικών κοινωνικών δεξιοτήτων. Έμφαση δίνεται στη συμπεριφορά και την ηθική διαγωγή. Οι εκπαιδευτικοί αποτελούν το παράδειγμα για το όλο ηθικό σύστημα διαπαιδαγώγησης, οφείλουν να είναι ευγενείς και άψογοι στη συμπεριφορά τους, και γι' αυτό επιλέγονται με αυστηρά κριτήρια και αξιολογούνται συνεχώς με βάση το εκπαιδευτικό τους έργο και τα αποτελέσματά του, καθώς και τον χαρακτήρα τους (Λίβας, ό.π., σ. 78-80). Όλα τα εκπαιδευτήρια του δικτύου λειτουργούν ως αυτόνομα κέντρα. Κλείνουμε/ μεταφέρουμε εκτίμηση του Λίτσα: *«ο μελετητής που ασχολείται με τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Χιζμέτ έχει την αίσθηση ότι τα σχολεία αυτά ανήκουν και σε μία ευρύτερη κοινότητα, η οποία δεν έχει πλήρως ξεκαθαρίσει τους σκοπούς και τις επιδιώξεις της. Σε κάθε περίπτωση, και όσο διαρκεί ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ Χιζμέτ και κυβέρνησης AKP, με έπαθλο την ισλαμική νομιμοποίηση της εξουσίας, είναι σίγουρο ότι τόσο το δίκτυο όσο και τα σχολεία «του» θα διατηρούν αμείωτο το ενδιαφέρον, τόσο πολιτικό όσο και επιστημονικό»* (Λίβας, 2017, σ. 84).

Συμπεράσματα

Η κεμαλική δημοκρατία υποκατέστησε τη θρησκεία με το έθνος, το οποίο καθίσταται νέα αρχή της πολιτικής ενότητας. Το έθνος και το κράτος ως αδιαίρετο σώμα τίθεται υπό την κηδεμονία μίας γραφειοκρατικής ολιγαρχίας, ενώ ο τουρκικός στρατός καθίσταται ο κεντρικός πυλώνας του κράτους όχι μόνο στο κεμαλικό καθεστώς, αλλά και κατά το μεγαλύτερο μέρος της πολυκομματικής περιόδου. Ο στρατός, ανώτατοι κρατικοί λειτουργοί και κοσμική ελίτ πλαισιώνουν και ελέγχουν τη δράση των εκλεγμένων κυβερνήσεων συγκροτώντας ένα κράτος μέσα στο κράτος, το επονομαζόμενο «βαθύ κράτος» και, παράλληλα, διαμορφώνουν μια πολιτική κουλτούρα η οποία παραμένει σταθερά εδραιωμένη στον αυταρχισμό. *Το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης* βασίζεται στο πολιτικό Ισλάμ ως φιλελεύθερο σε οικονομικό επίπεδο κίνημα και σε κοινωνικοπολιτισμικό επίπεδο προωθεί μουσουλμανικές συντηρητικές αξίες.

Οι δύο θεωρίες, ο Πανισλαμισμός που προωθήθηκε από τον σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ Β', μετά το 1870, και ο Νεοοθωμανισμός των Ερντογάν και Νταβούτογλου έρχονται από δύο διαφορετικές εποχές, για να αντιμετωπίσουν διαφορετικές ανάγκες και να στηρίξουν άλλους πολιτικούς στόχους. Όμως αναπόφευκτα η παράλληλη ανάγνωση τους επιτρέπει την επισήμανση μίας σειράς από καίρια σημεία σύμπτωσης, από τα οποία αναμφισβήτητα το εμφανέστερο είναι το Ισλάμ. Και οι δύο προτάσεις βρίσκουν στο Ισλάμ την κοσμοθεωρία τους και έναν οδηγό για όλες τις περιστάσεις του κοινωνικού και πολιτικού βίου. Πυρήνας όλων των εκφάνσεων της καθημερινότητας είναι η πίστη και οι εγκόσμιες προεκτάσεις της. Το Ισλάμ ξεπερνά τα κρατικά σύνορα και τις εθνικές ταυτότητες και απευθύνεται στην παγκόσμια ούμα, καλώντας την σε συμπαράσταση και ενότητα. Δεύτερο είναι το στοιχείο της Οθωμανικής ιστορικής αναφοράς. Ο Πανισλαμισμός δεν αναφερόταν απλώς στην Οθωμανική αυτοκρατορία και την εξωτερική της πολιτική ως νέα επιλογή, αλλά εφαρμόστηκε και στο εσωτερικό της από τον ίδιο τον σουλτάνο και αγωνιζόταν για τη διάσωση και την αναστήλωση του πληγωμένου κύρους της σε ένα δυσμενές ευρωπαϊκό περιβάλλον.

Ορμώμενος από τη μνήμη του αυτοκρατορικού μεγαλείου και τις χωρικές του προεκτάσεις, ο Ερντογάν επιχειρεί να οικοδομήσει τη νέα Τουρκία στην οθωμανική παράδοση, συνεχίζοντας, ίσως, εν μέρει το έργο του Αμπντούλ Χαμίτ.

Και τρίτον και οι δύο ιδεολογίες σχηματίζονται ως αντίδραση στη Δύση. Υπό το πρίσμα της απειλής απαλοιφής του ισλαμικού πολιτισμού και της ιδιοπροσωπίας του, αλλά και του υποβιβασμού των Τούρκων απλώς σε ένα παίγνιο των δυνάμεων των απίστων, τόσο ο Αμπντούλ Χαμίτ όσο και ο Νταβούτογλου κάλεσαν τις πολιτικές, ανθρώπινες και πνευματικές εφεδρείες του Ισλάμ σε συναγερμό, για να διαχωρίσουν τη θέση τους από την προελαύνουσα (τότε χριστιανική, τώρα κοσμική) Δύση και να διεκδικήσουν τη δική τους θέση στην ιστορία.

Αυτό δεν σημαίνει ότι εξαλείφθηκαν και οι διαφορές μεταξύ τους. Ορισμένες προέρχονται από τις διαφορετικές χρονικούς περιόδους, εσωτερικές και διεθνείς συγκυρίες, στις οποίες αναπτύχθηκε η κάθε θεωρία. Ο Πανισλαμισμός ήταν η υπεράσπιση ενός προνεωτερικού θεσμού, της θεοκρατικής οικουμενικής μοναρχίας, απέναντι στις νεωτερικές δυνάμεις του εθνικισμού και του φιλελευθερισμού και δρα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης φιλελεύθερης τάξης πραγμάτων αναζητώντας χώρο για τις ισλαμικές ευαισθησίες και τις αυτοκρατορικές τουρκικές φιλοδοξίες. Όλα αυτά γίνονται σε σύγχρονο πλαίσιο, μέσω διεθνών οργανισμών από μία χώρα που παραμένει - έστω τυπικά- δημοκρατία και κοσμικό κράτος.

Οι επικριτές του Ερντογάν συνήθως τον αποκαλούν «Σουλτάνο», όμως μπορούμε να φανταστούμε πως ακόμη και στις ιδανικότερες συνθήκες απολύτου νεοοθωμανικού θριάμβου η τουρκική ηγεσία δε σκέπτεται επίσημες αυτοκρατορικές αναβιώσεις. Διαφέρει ακόμη η συγκυρία και η σκοπιμότητα των κινήματων. Ο Αμπντούλ Χαμίτ παρέλαβε μία καταρρέουσα αυτοκρατορία και με τον Πανισλαμισμό προσπάθησε να περισώσει την υπακοή των μουσουλμάνων υπηκόων του και να δημιουργήσει περιφερειακούς αντιπερισπασμούς στις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής του. Ο Νεοοθωμανισμός αντιθέτως χαρακτηρίζεται από έναν ιδιαίτερο δυναμισμό: ο Νταβούτογλου διαβλέποντας την οικονομική και δημογραφική άνθιση της Τουρκίας οραματίστηκε το μεγάλο ηγεμονικό της άνοιγμα, με στόχο να την κάνει μία από τις παγκόσμιες Μεγάλες Δυνάμεις. Ο Πανισλαμισμός αγωνιούσε να αποφύγει έναν ακόμη ακρωτηριασμό ή και την πλήρη διάλυση της αυτοκρατορίας. Σήμερα η Τουρκία σκοπεύει να έχει γίνει μία από τις δέκα μεγαλύτερες οικονομίες του κόσμου

ως το 2023. Βέβαια η εξωτερική πολιτική του *Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης* έχει υποστεί σημαντικά πλήγματα τα τελευταία χρόνια, η ροπή του Ερντογάν προς τον αυταρχισμό έχει πληγώσει τις σχέσεις του με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, η οικονομία της χώρας του και όχι μόνο κλυδωνίζεται, όμως η στάση της Τουρκίας παραμένει φιλόδοξη και επεκτατική, τόσο με την μεταφορική, όσο και την κυριολεκτική έννοια.

Από τη μελέτη αυτή βγαίνει το συμπέρασμα του πόσο σημαντική είναι η σημασία της ιστορίας και των καταβολών μνήμης και ταυτότητας για τη σύνθεση της σύγχρονης πολιτικής. Όσο και να μεταβάλλεται μία κοινωνία εντασσόμενη στο παγκοσμιοποιημένο σύστημα, το παρελθόν της και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πολιτισμού της πάντοτε παραμένουν χρήσιμα. Όχι μόνο για την ίδια προσφέροντάς της ιδέες, συλλογιστικές βάσεις και ιστορική-χωρική προοπτική, αλλά και για τις γειτονικές που θέλουν να την κατανοήσουν. Από την απέναντι πλευρά του Αιγαίου, η απειλή της «Μεγάλη Τουρκίας» των κεμαλικών μετασχηματίζεται σε αυτήν της οθωμανικής ανάκαμψης, με ότι αυτό συνεπάγεται για την ελληνική και περιφερειακή ασφάλεια και σταθερότητα. Η Τουρκία του Ερντογάν χρησιμοποιεί νέες μεθόδους, νέα ρητορική και νέες τακτικές για να επιτύχει τους στόχους της, συνεπώς η μελέτη του κοσμοθεωρητικού υποβάθρου του Νεοοθωμανισμού, είναι το καλύτερο που μπορεί να κάνει η ελληνική διπλωματία για να επιλέξει με τη σειρά της πολιτικές αντίδρασης.

Σε πιο ευρύ επίπεδο, η περίπτωση του Νεοοθωμανισμού ως ανανεωμένου Πανισλαμισμού του 21ου αιώνα εφάπτεται στο μοτίβο της θρησκευτικής αναβίωσης και της επανόδου του μεταφυσικού στην πολιτική σκηνή. Και είναι ακόμη εντυπωσιακότερο ότι στο σημείο αυτό η θρησκεία δε συνιστά απλώς ρητορικό πυροτέχνημα ή αποσπασματικό επικάλυμμα για την τάδε ή δείνα πολιτική, αλλά αντιθέτως εξασφαλίζει την ίδια τη βάση του συστήματος. Είναι ένα πληρέστατο κανονιστικό πλαίσιο πάσης χρήσεως, από ζητήματα εσωτερικής πολιτικής εξουσίας μέχρι διεθνούς συνεννοήσεως. Η μελέτη του τουρκο-οθωμανικού ισλαμισμού στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής θεολογίας προσφέρει πολύτιμα εργαλεία στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων αλλά και στην πρακτική πολιτική για την προσέγγιση της *Τουρκίας* και του όλου *Ισλάμ* στο διεθνές σύστημα. Σε κάθε περίπτωση

αποδεικνύεται για άλλη μια φορά ότι το παρελθόν προσδιορίζει το παρόν και, σε έναν βαθμό, προοιωνίζει και το μέλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

1. **Αγγελετόπουλος Γ. Αρεταίος Ευ.** (2019) Τουρκία. Το τρένο του μεγάλου εκσυγχρονισμού. Αθήνα: Παπαδόπουλος
2. **Αναγνωστοπούλου Σ. (2018):** «Ο Ερντογάν είναι το αντεστραμμένο είδωλο του Κεμάλ» στο Documenta. **1.7.2018**
3. **Βαρβούνης Μ. (2008).** Κεμάλ. Ο δημιουργός της σύγχρονης Τουρκίας. Αθήνα: Περισκόπιο
4. **Βλαστού Ε..** (2013). *Ορχάν Παμούκ,* <http://www.athensvoice.gr/politismos/books/orhan-pamouk>
5. **Βολκάν Β. – Ίτσκοβιτς Ν.** (2005). *Ατατούρκ Μια ψυχοβιογραφία.* Αθήνα: Καστανιώτη
6. **Γιαλλουρίδης, Χ.Κ.** (2004). *Η Τουρκία στον 21ο αιώνα: Ο Μακρύς Δρόμος Προς την Ευρώπη.* Αθήνα: Σιδέρης
7. **Zurcher E.J.** (2004). *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας.* Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
8. **Ινσέλ Αχμέτ** (2017). *Η Νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή.* Αθήνα: Διάμετρος.
9. **Καραμπελιάς, Γ.** (2002). *Η Αβάσταχτη Ελαφρότητα της Πολιτικής Κυριαρχίας των Στρατιωτικών στην Τουρκία: Η Θεσμική Διάσταση, στο Η Σύγχρονη Τουρκία: Κοινωνία, Οικονομική και Εξωτερική Πολιτική,* επιμ Θ. Βερέμης & Θ.Π.Ντόκος, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής. Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 246-249.
10. **Λίβας Σ.** (2017). *Όψεις της Τουρκίας.* Κρατική ιδεολογία και κοινωνία των πολιτών. Αθήνα: Παπαζήση

- 11.Λίτσας Σ.Ν.** (2007) Η σύγχρονη Τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους: Από τη θεσμική κατοχύρωση στη συνειδησιακή ταύτιση. ΕΛΙΑΜΕΠ Ειδικές Μελέτες ΟΡ07.02
- 12. Λίτσας Σ.Ν.** (2013), *Η Θεωρία της Ήπιας Ισχύος στο Πλαίσιο των Νέο - Οθωμανικών Προσανατολισμών: Μία Ενδοσκόπηση στο Στρατηγικό Βάθος*, στο Κουσκουβέλης Η.Ι., Λίτσας Σ.Ν. (επιμ.), *Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Αθήνα: Ποιότητα
- 13.Μήλλας Ηρ.** (2019). Η «Νέα Τουρκία» εκ των έσω. Αθήνα: Ι. Σιδέρης
- 14.Μούδουρος Ν.** (2017). Ο Μετασχηματισμός της Τουρκίας. Από την κεμαλική κυριαρχία στον ισλαμικό νεοφιλελευθερισμό. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- 15. Νοβακόπουλος Μ.(2018)** *Από τους σουλτάνους στον Ερντογάν: οι ρίζες του νέου Τουρκικού Ισλαμισμού* 02/03/2018COGNOSCO BLOG
- 16. Νταβούτογλου, Α.**(2010) *Εναλλακτικές Κοσμοθεωρίες*. Αθήνα: Ποιότητα
- 17. Νταβούτογλου, Α.** (2010) *Το Στρατηγικό Βάθος*. Αθήνα: Ποιότητα
- 18.Σαρρής, Ν.** (1992), *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη τουρκική δημοκρατία- Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας, 1923-1950*. Αθήνα: Γόρδιος
- 19.Insel Ah.** (2013) . *Η Νέα Τουρκία του Ερντογάν. Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*. Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- 20.Κείμενο Λόγου του Κεμάλ Ατατούρκ στο:
<http://www.netkitap.com/nutuk/Ataturk>
- 21.**Mehmet Ali Birand** (1991). *Shirts of steel- An anatomy of the Turkish Armed Forces*. London.
- 22.Soner Cagaptay (2017) «The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey», The Washington Institute
<https://www.washingtoninstitute.org/policyanalysis/view/the-new-sultan-erdogan-and-the-crisis-of-modern-turkey>
- 23.Joseph V. Micallef (2018) «Op-Ed: Erdogan the Magnificent, Turkey's NeoOttoman Revival» <https://www.military.com/daily-news/2018/03/13/op-ed-erdoganmagnificent-turkeys-neo-ottoman-revival.html>
- 24.Mustafa Kemal Ataturk Biography <https://www.biography.com/people/mustafakemal-ataturk-20968109>
- 25.«Kemalism», *Oxford Islamic Studies*
<http://www.oxfordislamicstudies.com/print/opr/t236/e0440>
26. «Κεμαλισμός Δεξιά και αριστερά» σε
<https://eastmediterranean.wordpress.com>
27. Η Ιστορία του τουρκικού κράτους σε;
http://www.bbc.co.uk/greek/news/021031_turkeyelections.shtml
- 28.W. F. Weiker, *The Turkish Revolution 1960 – 1961*, (Washington, Brookings Institution, 1963)
29. Aras, Bulent and Salih Bicakci, (2006), —Europe, Turkey and the Middle East: Is Harmonization Possible?», *East European Quarterly*, Vol. 40 (3), pp.125

- 30.** Adamson, Fiona B., (2001), —Democratization and Domestic Resources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis, Political Science Quarterly, Vol.116 (2), pp.32
- 31.** Birand, M.A.(1987). *The Generals Coup in Turkey. An Inside Story of 12 September 1980*, (London, Brassey's Defence Publishers
- 32. Onis Z., Yilmaz S.** (2009), *Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era*, Turkish Studies, pp. 41

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

Σημαντικά γεγονότα- σταθμοί στην ιστορία της Τουρκίας

1923: Η τουρκική Εθνοσυνέλευση κηρύσσει τη δημοκρατία και πρόεδρό της τον Κεμάλ Ατατούρκ.

1928: Η Τουρκία γίνεται κοσμικό κράτος. Απαλείφεται η συνταγματική διάταξη, σύμφωνα με την οποία το Ισλάμ είναι η επίσημη θρησκεία.

1938: Πεθαίνει ο πρόεδρος Ατατούρκ και τον διαδέχεται ο Ισμέτ Ινονού.

1950: Το Δημοκρατικό Κόμμα της αντιπολίτευσης κερδίζει τις πρώτες ελεύθερες εκλογές.

1950-1960: Κυβέρνηση Μεντερές

1952: Η Τουρκία εγκαταλείπει την ουδέτερη πολιτική του Ατατούρκ και εντάσσεται στο ΝΑΤΟ.

1960: Στρατιωτικό πραξικόπημα εναντίον του κυβερνώντος Δημοκρατικού Κόμματος.

1960: Ανεξαρτησία της Κύπρου

1962: Πυραυλικής κρίση στην Κούβας του 1962

1963: Υπογράφεται συμφωνία σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ).

1965: Παραίτηση Ινονού. Ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ αναδεικνύεται πρωθυπουργός - μια θέση που θα καταλάβει άλλες επτά φορές.

1969: Ηνωμένες Πολιτείες και Τουρκία υπογράφουν στρατιωτική συμφωνία με την οποία η Τουρκία απέκτησε επιρροή στον αριθμό των στρατιωτικών δυνάμεων και των τύπων όπλων που θα διέθεταν εφεξής οι Ηνωμένες Πολιτείες στο έδαφός της .

1971: Ο στρατός υποχρεώνει σε παραίτηση τον Ντεμιρέλ.

1974: Τουρκικά στρατεύματα εισβάλλουν στη βόρεια Κύπρο. Ο Ετσεβίτ πρωθυπουργός.

1980: Στρατιωτικό πραξικόπημα και επιβολή στρατιωτικού νόμου.

1987: Η Τουρκία υποβάλλει αίτηση για πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ.

1993: Θάνατος Οζάλ. Η Τανσού Τσιλέρ η πρώτη γυναίκα πρωθυπουργός της Τουρκίας.

Ο Ντεμιρέλ εκλέγεται πρόεδρος.

1996: Πέφτει η κεντροδεξιά κυβέρνηση συνασπισμού. Ο ηγέτης του Κόμματος της Ευημερίας Νετσμετίν Ερμπακάν ηγείται της πρώτης φιλο-ισλαμικής κυβέρνησης.

1997: Έπειτα από παρέμβαση του στρατού πέφτει ο κυβερνητικός συνασπισμός και αντικαθίσταται από νέο συνασπισμό υπό την ηγεσία του κεντροδεξιού κόμματος της Μητέρας Πατρίδας του πρωθυπουργού Μεσούτ Γιλμάζ.

1998: Τίθεται εκτός νόμου το Κόμμα της Ευημερίας, το μεγαλύτερο της Βουλής. Παραίτεται ο Γιλμάζ εν μέσω κατηγοριών περί διαφθοράς και αντικαθίσταται από τον Μπουλέντ Ετσεβίτ.

1999: Συλλαμβάνεται ο αρχηγός του PKK Αμπντουλάχ Οτσαλάν, στην Κένυα.

2000: Ο Αχμέτ Νετσμέτ Σεζέρ διαδέχεται τον Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ στην προεδρία.

Ιανουάριος 2002: Οι άνδρες δεν θεωρούνται πια διά νόμου αρχηγοί της οικογένειας και οι γυναίκες αποκτούν πλήρως ισότιμα δικαιώματα με τους άνδρες.

Μάρτιος 2002: Οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας συμφωνούν στην κατασκευή αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου στην Ελλάδα.

Νοέμβριος 2002: Το ισλαμικό Κόμμα της Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) επιτυγχάνει σαρωτική εκλογική νίκη. Υπόσχεται προσκόλληση στις κοσμικές αρχές του Συντάγματος και ο αντιπρόεδρος του Αμπντουλάχ Γκιουλ ορίζεται πρωθυπουργός.

Δεκέμβριος 2002: Συνταγματικές αλλαγές επιτρέπουν στον αρχηγό του AKP, Ρετσέπ Ταγίπ Ερντογάν, να θέσει υποψηφιότητα και να καταστεί πρωθυπουργός.

2003: Προσβλέποντας σε μια μελλοντική ένταξη στην Ε.Ε., το Κοινοβούλιο εγκρίνει νόμους, που χαλαρώνουν τους περιορισμούς στην ελευθερία της έκφρασης και μειώνουν τον πολιτικό ρόλο του στρατού.

2004: Οι Ευρωπαίοι ηγέτες συμφωνούν στην έναρξη διαπραγματεύσεων το 2005 για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.

2005: Αρχίζουν επισήμως οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Ε.Ε.

2008: Αρχίζει η δίκη 86 υπόπτων μελών της υπερεθνικιστικής οργάνωσης Εργκένεγκον, κατηγορούμενα για απόπειρα ανατροπής της κυβέρνησης.

2010: Δημοψήφισμα για συνταγματική αναθεώρηση : 58% «ναι»

2011: Το AKP συγκεντρώνει ποσοστό 49% στις βουλευτικές εκλογές

2013: Διαδηλώσεις στο πάρκο Γκεζί

2014: Το AKP συγκεντρώνει ποσοστό 43% στις βουλευτικές εκλογές

2016: Πραξικόπημα κατά του Ερντογάν. Βίαιη καταστολή του.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος, All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευτεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Πανεπιστημίου Πατρών.